

POSEBNO IZVJEŠĆE O STANJU U USTANOVAMA ZA ZBRINJAVANJE MENTALNO INVALIDNIH OSOBA U RAZVOJU U BiH

I. UVOD

1.1. Osnova za izradu Posebnog izvješća

Polazeći od temeljnih načela o ljudskim pravima da su sva ljudska bića slobodna i jednaka u dostojanstvu i ljudskim pravima, Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (BiH) ocijenila je potrebnim obaviti procjenu stanja u ustanovama socijalne skrbi u kojima su smještene mentalno invalidne osobe na području BiH (u daljnjem tekstu: ustanove). Zbog zatečenog stanja u ovim ustanovama, zbog značaja i hitnosti pitanja te izražene potrebe za širim sagledavanjem problema i žurnom intervencijom nadležnih tijela, ombudsmeni BiH odlučili su, sukladno članku 34. stavak 2. Zakona o ombudsmanu za ljudska prava BiH¹, izraditi posebno izvješće.

Prilikom donošenja odluke o izradi posebnog izvješća, ombudsmeni BiH imali su u vidu i činjenicu da je BiH prihvatila Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom (u daljnjem tekstu: Standardna pravila). Tim temeljnim međunarodnim dokumentom propisana su pravila kojih se trebaju pridržavati države u osiguranju životnih uvjeta i ostvarivanju prava osoba s invaliditetom. Shodno odredbama Standardnih pravila, tijela vlasti na svim razinama obvezna su svakom građaninu osigurati ostvarivanje i zaštitu temeljnih ljudskih prava i sloboda zajamčenih međunarodnim konvencijama. Mentalno invalidne osobe imaju pravo na zaštitu od bilo kakvog oblika zlostavljanja i ponižavajućeg postupka. Prisutnost intelektualnih i tjelesnih nedostataka ne opravdava ni jedan oblik diskriminacije.

Sloboda i prava mentalno invalidnih osoba mogu se ograničiti samo zakonom, ako je to nužno radi zdravlja ili sigurnosti te osobe ili druge osobe. Stoga je izaslanstvo Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH posjetilo sve ustanove u kojima je ova kategorija stanovništva u najvećem broju doživotno smještena i u velikome broju slučajeva napuštena i od obitelji.

Imajući u vidu da se praćenje prava mentalno invalidnih osoba, uključujući i praćenje kakav je odnos prema ovim osobama u ustanovama u koje su upućene najčešće odlukama nadležnih tijela, smatra osnovnim mjerilom u razvoju modernog demokratskog društva utemeljenog na vladavini zakona i zaštiti ljudskih prava, ombudsmeni BiH u svojoj su unutarnjoj strukturi osnovali, među ostalima, i Odjel za zaštitu prava osoba s invaliditetom.

Radi potpune procjene stanja, ombudsmeni BiH formirali su tim koji je posjetio sljedeće ustanove za smještaj mentalno invalidnih osoba:

1. Zavod za zaštitu djece i mladih „Pazarić“;
2. Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba „Bakovići“;
3. Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u Fojnici „Drin“;
4. Zavod za liječenje, rehabilitaciju i socijalnu skrb o kroničnim duševnim bolesnicima „Jakeš“, Modriča;
5. Zavod za zaštitu ženske djece i mladih „Višegrad“;

¹ “Službeni glasnik BiH”, br. 32/00, 19/02, 35/04 i 32/06.

6. Dom za djecu i mlade ometene u razvoju „Priedor“;
7. Centar za prihvata starih i iznemoglih osoba i beskućnika Duje, općina Doboj Istok.

Stanje u Zavodu za liječenje, rehabilitaciju i socijalnu skrb o kroničnim duševnim bolesnicima „Jakeš“, Modriča, s obzirom na specifičnost statusa ove ustanove, ali i zbog zatečenog stanja, biti će predmetom razmatranja drugog posebnog izvješća.

Zbog sveobuhvatnosti analize ljudskih prava mentalno invalidnih osoba, ovo Izvješće sadrži više dijelova koji se odnose na:

- pravni status ustanova;
- upravljanje ustanovama i financiranje;
- smještajne kapacitete ustanova i njihovu popunjenost;
- prava osoba smještenih u ustanovu (korisnici);
- socijalnu skrb o korisnicima (standardi smještaja, ishrane, higijene, radna/okupacijska terapija, odgojno-obrazovni rad, kontakti s obitelji, slobodno vrijeme, izleti i druge aktivnosti);
- zdravstvenu zaštitu, osiguranje lijekova, specijalističke preglede, defektološki tretman, fizikalnu terapiju i multisenzornu terapiju;
- obrazovanje;
- cijenu smještaja i kadrovsku strukturu zaposlenika;
- upravljanje u ustanovama, sindikalno udruživanje zaposlenika, transparentnost rada i trošenja novca, ostvarivanje prava radnika i međuljudske odnose.

II. MEĐUNARODNI STANDARDI I NACIONALNO ZAKONODAVSTVO

Prava mentalno invalidnih osoba i njihov smještaj u ustanove uređeni su brojnim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i nacionalnim zakonodavstvom.

Prilikom razmatranja prava ove kategorije u BiH, veoma je važno imati u vidu odnos nacionalnog zakonodavstva prema međunarodnim standardima ljudskih prava. Tako Ustav BiH sadrži deklarativno najviši stupanj priznatih prava, što je izraženo u članku II. «Ljudska prava i temeljne slobode». Ovim se člankom naglašava da je Ustav BiH dalekosežan dokument koji obvezuje na “najviši stupanj uživanja međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda.”² Nadalje, Ustavom se nalaže da se Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (ECHR) i njezini protokoli u Bosni i Hercegovini “moraju izravno primjenjivati” i “moraju imati prioritet nad svim ostalim zakonima”,³ a temeljna ljudska prava, kao popis, navode se u posebnom stavku.⁴ Upravo je to bila jedna od polaznih osnova u razmatranju položaja mentalno invalidnih osoba u BiH.

2.1. Međunarodni standardi

Međunarodni dokumenti kojima se štite ljudska prava polaze od temeljnog načela da svaki čovjek ima urođena, jednaka, neotuđiva i univerzalna prava koja proizlaze iz dostojanstva svih ljudskih bića.⁵ Država može uspostaviti mehanizme kojima uređuje ostvarivanje tih prava, sloboda i zaštitu u cilju osiguranja jednakosti svih osoba.

² Ustav Bosne i Hercegovine, (prosina 1995. donesen kao dio Daytonskog mirovnog sporazuma), članak II. Ljudska prava i temeljne slobode (stavak 1.).

³ *Idem*, članak II. (2).

⁴ *Idem*, članak II. (3).

⁵ U preambuli Opće deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda, usvojene 10. 12. 1948. godine, ističe se: «Smatrajući da je priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske zajednice temelj slobode, pravde i mira u svijetu...», te u članku 2. Opće deklaracije: «svakome pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj Deklaraciji bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog podrijetla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti».

Tako je UN, uz prava sadržana u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, usvojio dva pravno obvezujuća dokumenta, i to: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. U ova dva pakta utvrđena su prava te uspostavljeni mehanizmi kojima se osigurava njihova provedba. Tako, kad je riječ o socijalnim pravima, treba poći od temeljnog načela zajedničkog za sve UN-ove standarde ljudskih prava, a to je da uživanje socijalnih prava u jednoj zemlji mora biti osigurano bez diskriminacije. Pravo na socijalnu skrb utvrđeno je sljedećim UN-ovim dokumentima:

1. Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (1966.), (ICCPR)
2. Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.), (ICESCR)
3. Konvenciji o pravima djeteta (1989.), (CRC)
4. Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (1979.), (CEDAW)
5. Konvenciji o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1966.), (CERD)
6. Konvenciji protiv mučenja i drugih svirepih, nečovječnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (1984.), (CAT).

Bosna i Hercegovina ratificirala je sve navedene dokumente i oni imaju ustavnu snagu jer su sastavnim dijelom Ustava BiH.⁶

Zagovornici prava iz područja socijalne skrbi mogu se pozivati na ove dokumente s obzirom na to što su dokumenti: (1) pravno obvezujući i (2) tražiti sudsku zaštitu ovih prava. U slučaju kada se u više međunarodnih dokumenata utvrđuju ili štite ista prava, pojedinac ima pravo na zaštitu prema: (1) svim postojećim (usvojenim) instrumentima i (2) odredbama sporazuma koje štite na najbolji način, odnosno prema onome instrumentu koji osigurava najviši stupanj zaštite.

Popis ekonomsko-socijalnih prava prema međunarodnim standardima veoma je dugačak, ali, u cilju stjecanja spoznaje o dimenziji obveze države glede osiguranja prava mentalno invalidnih osoba, navest ćemo samo neka od socijalnih prava čije je uživanje bilo predmetom razmatranja ombudsmana BiH prilikom posjeta ustanovama:

- svatko ima pravo na ekonomska, socijalna i kulturna prava koja omogućuju dostojanstvo i slobodu, te razvijanje pojedinca (UNDHR 22.; CEDAW 11:1.e.; CERD 5e. i CRC 27.);
- svatko ima pravo na primjeren životni standard, uključujući hranu, odjeću, stan i zdravstvenu zaštitu (ICESCR 11.; CEDAW 14.h.; CERD 5e.III. i CRC 27:1.);
- roditelji imaju primarnu odgovornost osigurati da njihovo dijete ima primjeren životni standard, a država je dužna pomagati, jer je odgovorna za provedbu ovog prava (CRC 27:2.3.);
- svatko ima pravo na socijalnu sigurnost (UNDHR 22.; ICESCR 9.; CEDAW 11:1.e., 14.C., 13.a.; CERD 5e.iv. i CRC 26.);
- svatko ima pravo na socijalne usluge i sigurnost u slučaju bolesti, starosti ili drugih okolnosti, uključujući i dijete (UNDHR 25.; CEDAW 11:2.c; CERD 5e.iv. i CRC 18:2.3.).

2.1.1. UN-ova Opća deklaracija o ljudskim pravima

Članak 1.

Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svijješću pa jedna prema drugima trebaju postupati u duhu bratstva.

Članak 2.

“Svakome pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj Deklaraciji bez ikakve razlike glede rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili društvenog podrijetla, imovine,

⁶ Aneks I. Ustava Bosne i Hercegovine – Dodatni sporazumi o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini.

rođenja ili neke druge okolnosti. Nadalje, ne smije se praviti nikakva razlika zbog političkog, pravnog ili međunarodnog statusa zemlje ili područja kojemu neka osoba pripada, bilo da je to područje neovisno, pod starateljstvom, nesamoupravno, ili mu je na neki drugi način ograničen suverenitet.”

2.1.2. Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda

Članak 3.

Nitko se ne smije podvrgnuti mučenju ni nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni.

Članak 6. stavak 1.

Radi utvrđivanja svojih prava i obveza građanske naravi ili u slučaju podizanja optužnice za kazneno djelo protiv njega, svatko ima pravo da zakonom ustanovljeni neovisni i nepristrani sud pravično, javno i u razumnom roku ispita njegov slučaj. Presuda se mora izreći javno, ali se sredstva informiranja i javnost mogu isključiti iz cijele rasprave ili njezinoga dijela iz razloga koji su nužni u demokratskom društvu radi interesa morala, javnog reda ili državne sigurnosti, kad interesi maloljetnika ili privatnog života stranaka to traže, ili u opsegu koji je po mišljenju suda bezuvjetno potreban u posebnim okolnostima gdje bi javnost mogla biti štetna za interes pravde.

Članak 8.

1. Svatko ima pravo na poštovanje svoga privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja.

2. Javna vlast neće se miješati u ostvarivanje toga prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

Članak 13.

Svatko čija su prava i slobode koje su priznate u ovoj Konvenciji povrijeđeni, ima pravo na djelotvorna pravna sredstva pred domaćim državnim tijelom čak i u slučaju kad su povredu počinile osobe koje su djelovale u službenom svojstvu.

Članak 14.

Uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji osigurat će se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost.

2.1.3. Protokol broj 1 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda

Članak 1.

Svaka fizička i pravna osoba ima pravo na nesmetano uživanje svoje imovine. Nitko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uvjetima predviđenim zakonom i općim načelima međunarodnog prava.

Prethodne odredbe, međutim, ni na koji način ne utječu na pravo države da primjenjuje zakone koje smatra potrebnim da bi regulirala korištenje imovine u skladu s općim interesima ili da bi osigurala naplatu poreza ili drugih davanja ili kazni.

Članak 2.

Nitko ne može biti lišen prava na obrazovanje. U obavljanju svih svojih funkcija na području obrazovanja i nastave država poštuje pravo roditelja da osiguraju obrazovanje i nastavu koji su u skladu s njihovim vjerskim i filozofskim uvjerenjima.

2.1.4. Protokol broj 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda

Članak 1.

Opća zabrana diskriminacije

- 1. Uživavanje svih prava određenih zakonom bit će osigurano bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost.*
- 2. Javna tijela ne smiju nikoga diskriminirati po bilo kojoj osnovi, kako je i navedeno u stavku 1.*

2.1.5. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom

Članak 1.

“Svrha ove Konvencije je promicati, štiti i osiguravati puno i ravnopravno uživanje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda svih osoba s invaliditetom i promicati poštivanje njihova urođenog dostojanstva. Osobe s invaliditetom su one osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja, koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprečavati njihovo puno i učinkovito sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.

Članak 5.

- 1. Države stranke prihvaćaju da su sve osobe jednake pred zakonom te imaju jednako pravo, bez ikakve diskriminacije, na jednaku zaštitu i jednaku korist na temelju zakona.*
- 2. Države stranke će zabraniti bilo kakvu diskriminaciju na osnovi invaliditeta i jamčit će osobama s invaliditetom jednaku i djelotvornu zaštitu od diskriminacije po svim osnovama.*
- 3. Da bi promicale jednakost i ukinule diskriminaciju, države stranke će poduzeti sve primjerene korake radi osiguranja provedbe razumne prilagodbe.*
- 4. Posebne mjere potrebne za ubrzanje ili ostvarivanje de facto jednakosti osoba s invaliditetom neće se smatrati diskriminacijom prema odredbama ove Konvencije.*

2.1.6. UN-ova Konvencija o pravima djeteta

Članak 3

- 1. U svim djelovanjima u vezi s djecom, bez obzira na to poduzimaju li ih javne ili privatne društvene dobrotvorne institucije, sudovi, upravne vlasti ili zakonska tijela, najbolji interesi djeteta bit će od prvenstvenog značaja.*
- 2. Države potpisnice preuzimaju na sebe osigurati djetetu zaštitu i skrb koja je potrebna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i dužnosti njegovih roditelja, zakonskih skrbnika ili drugih osoba zakonski odgovornih za njega, te da bi se to postiglo, poduzet će sve zakonske i upravne mjere.*
- 3. Države potpisnice osigurat će da se institucije, službe i ustanove odgovorne za skrb o djeci i njihovu zaštitu pridržavaju standarda uspostavljenih od odgovarajućih vlasti, naročito u pogledu sigurnosti, zdravlja, u broju i prikladnosti njihovog osoblja, kao i odgovarajućeg nadzora nad njima.*

Članak 23.

- 1. Države potpisnice priznaju da dijete s teškoćama u duševnom ili tjelesnom razvoju treba voditi ispunjen i dostojanstven život u uvjetima koji jamče dostojanstvo, jačaju djetetovo oslanjanje na vlastite snage i olakšavaju njegovo djelatno sudjelovanje u zajednici.*
- 2. Države potpisnice priznaju pravo djetetu s teškoćama u razvoju na posebnu skrb te će, ovisno o raspoloživim sredstvima, poticati i osiguravati svakom takvom djetetu, kao i onima koji su odgovorni za njegovu skrb, pružanje pomoći koju zatraže i koja je primjerena stanju djeteta i uvjetima u kojima žive njegovi roditelji ili drugi koji skrbe za njega.*
- 3. Priznajući djetetu s teškoćama u razvoju posebne potrebe, pružanje pomoći prema stavku 2. ovog članka bit će besplatno kad god je to moguće, uz uvažavanje materijalnih mogućnosti djetetovih roditelja ili drugih osoba koje skrbe za njega, te će biti organizirano tako da djetetu s teškoćama u razvoju osigura djelatvoran pristup obrazovanju, stručnoj izobrazbi, zdravstvenim službama, rehabilitacijskim službama, pripremi za zapošljavanje i mogućnostima rasonode, što mu omogućuju puno uključivanje u zajednicu i osobni razvoj, uključujući njegov kulturni i duhovni napredak.*
- 4. Države potpisnice će u duhu međunarodne suradnje promicati razmjenu najvažnijih obavijesti iz područja preventivne zdravstvene zaštite te medicinskog, psihološkog i funkcionalnog liječenja djeteta s teškoćama u razvoju, uključujući širenje i pristup obavijestima o metodama rehabilitacije, obrazovanju i izbora zanimanja, kako bi unaprijedile sposobnosti i vještine te proširile domaća iskustva u tim područjima. U vezi s tim, osobita pozornost posvetit će se potrebama zemalja u razvoju.*

2.2. Mjerodavni propisi BiH

Status mentalno invalidnih osoba u BiH, s aspekta ljudskih prava, otvara pitanje koliko su nadležna tijela u BiH donesenim zakonodavstvom osigurala uživanje prava zajamčenih međunarodnim standardima i djelatvornu socijalnu skrb ovoj kategoriji, a s obzirom na podijeljenu nadležnost između različitih razina vlasti u ovome području.

Socijalna skrb kojom se udovoljava socijalno-kulturnim potrebama ljudi sastoji se iz davanja i usluga. Usluge se sastoje iz potpune opskrbe u ustanovama socijalne skrbi i pružaju se korisnicima radi udovoljavanja njihovim životnim potrebama. Svi su ljudi potencijalni korisnici socijalne skrbi, bez obzira na njihov ekonomski, obiteljski i društveni status, zbog čega je razmatranje uživanja socijalne skrbi mentalno invalidnih osoba, kao jedne uže i posebno ugrožene kategorije, stvaran pokazatelj stanja u ovome području. Socijalna skrb ustrojena je u obliku specijalizirane društvene službe kao funkcije društvene zajednice, ali se djelatnošću socijalne skrbi bave i sve ostale društvene službe (elementi socijalne skrbi u: obrazovanju, stanovanju, zaštiti zdravlja, socijalnom osiguranju itd). Financiranje je ključno pitanje, te je u prijašnjem razdoblju potjecalo iz doprinosa za socijalnu skrb, a danas je u BiH riješeno na drukčiji način.

Stoga je za ocjenu prava mentalno invalidnih osoba ključna razina uspostavljene socijalne skrbi u BiH.

2.2.1. Ustav BiH

Članak II.

„3. Popis prava

Sve osobe na teritoriju Bosne i Hercegovini uživaju ljudska prava i temeljne slobode iz stavka 2. ovoga članka, što uključuje:

- c) Pravo osobe da ne bude držana u ropstvu ili podčinjenosti ili da obnaša prisilan ili obvezatan rad.*

4. Nediskriminacija

Uživanje prava i sloboda predviđenih ovim člankom ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I. ovom Ustavu, osigurano je za sve osobe u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi kao

što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo uvjerenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, vezivanje za neku nacionalnu manjinu, imovina, rođenje ili drugi status.“

2.2.2. Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom⁷

Pravilo 2. Zdravstvena zaštita

1. Nadležne vlasti BiH, entiteta i Brčko Distrikta trebaju osigurati učinkovitu zdravstvenu zaštitu osobama s invaliditetom.
2. Nadležne vlasti BiH, entiteta i Brčko Distrikta trebaju raditi na stvaranju programa na kojima će raditi multidisciplinarni timovi stručnjaka sa svrhom ranog otkrivanja, dijagnosticiranja i liječenja oštećenja. Time se mogu spriječiti, umanjiti ili ukloniti invalidizirajući učinci. U takvim programima treba osigurati punu individualnost u sudjelovanju osoba s invaliditetom i njihovih obitelji, kao i sudjelovanje organizacija osoba s invaliditetom na razini planiranja metoda liječenja i njihovih vrednovanja.

Pravilo 15. Zakonodavstvo

1. Nadležne vlasti BiH, entiteta i Brčko Distrikta odgovorne su za stvaranje zakonskih temelja za mjere kojima se ostvaruju ciljevi punog sudjelovanja i ravnopravnosti osoba s invaliditetom.
2. Zakoni u BiH koji sadrže prava i obveze građana trebaju sadržavati prava i obveze osoba s invaliditetom. Nadležne vlasti BiH, entiteta i Brčko Distrikta obvezne su omogućiti osobama s invaliditetom uživanje njihovih prava, uključujući ljudska, građanska i politička prava na jednakoj osnovi kao i ostalim građanima. Nadležne vlasti BiH, entiteta i Brčko Distrikta moraju se pobrinuti da organizacije osoba s invaliditetom budu uključene u stvaranje nacionalnog zakonodavstva koje se odnosi na prava osoba s invaliditetom, kao i u kontinuirano ocjenjivanje tog zakonodavstva.

2.2.3. Zakon o zabrani diskriminacije⁸

Članak 6

1. Ovaj se Zakon primjenjuje na postupanje svih javnih tijela na razini države, entiteta, kantona i Brčko Distrikta BiH, općih institucija i tijela, te pravnih osoba s javnim ovlastima, kao i na postupanje svih pravnih i fizičkih osoba u svim, a posebice sljedećim područjima života:
 - c) socijalne skrbi, uključujući socijalno osiguranje, socijalne naknade, socijalnu potporu (nadoknade za stanovanje, nadoknade za mlade itd.) i način postupanja prema korisnicima socijalne skrbi.

2.3. Nadležnost postupanja

Nadležnost postupanja tijela o pitanjima prava mentalno invalidnih osoba utvrđena je u nekoliko zakona, a što je za ovo Izvješće bitno s aspekta obveze realizacije preporuka ombudsmana.

2.3.1. Zakon o ministarstvima i drugim tijelima uprave BiH⁹

Članak 15.

Ministarstvo civilnih poslova nadležno je za:

(2) Ministarstvo je nadležno za obavljanje poslova i izvršavanje zadataka koji su u nadležnosti Bosne i Hercegovine i koji se odnose na utvrđivanje temeljnih načela koordiniranja aktivnosti, usklađivanja planova entitetskih tijela vlasti i definiranje strategije na međunarodnom planu u područjima:

- zdravstvene i socijalne skrbi;
- mirovina;
- znanosti i obrazovanja;
- rada i zapošljavanja;

⁷ „Službeni glasnik BiH“, broj 41/03.

⁸ „Službeni glasnik BiH“, broj 59/09.

⁹ „Službeni glasnik BiH“, br. 5/03, 42/03, 26/04, 42/04, 45/06 i 88/07.

- kulture i sporta;
- geodetskih, geoloških i meteoroloških poslova.

2.3.2. Zakon o Federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave¹⁰

Članak 10.

Federalno ministarstvo socijalne politike, raseljenih osoba i izbjeglica obavlja upravne, stručne i druge stručne poslove utvrđene zakonima koji se odnose na nadležnosti Federacije iz područja: socijalne politike, raseljenih osoba, izbjeglica, rada, mirovinskog i invalidskog osiguranja.

2.3.3. Zakon o ministarstvima Republike Srpske¹¹

Članak 11.

Ministarstvo zdravlja i socijalne skrbi obavlja upravne i druge stručne poslove koji se odnose na: očuvanje i unapređenje zdravlja građana i praćenje zdravstvenog stanja i zdravstvenih potreba stanovništva; sustav zdravstvene zaštite; organizaciju zdravstvene zaštite u svim uvjetima; stručno usavršavanje i specijalizaciju zdravstvenih djelatnika; zdravstvenu inspekciju; organizaciju nadzora nad stručnim radom zdravstvenih ustanova; zdravstveno osiguranje i osiguranje zdravstvene zaštite iz javnih prihoda; proizvodnju i promet lijekova, otrova i opojnih droga, medicinske opreme i medicinskih pomagala; zdravstvenu ispravnost vode, živežnih namirnica i predmeta opće uporabe; inspeksijski nadzor u sanitarnom području; sustav socijalne skrbi; društvenu brigu o obitelji i djeci; djelatnost društvenih organizacija i udruga građana u socijalno-humanitarnom području; pružanje informacija putem medija i drugih oblika informiranja o svome radu i obavlja druge poslove u skladu sa zakonom i drugim propisima Republike Srpske i Bosne i Hercegovine.

2.4. Zakonodavni okvir kojim je uređen smještaj mentalno invalidnih osoba u entitetima

2.4.1. Zakonodavstvo Republike Srpske

Ostvarivanje prava mentalno invalidnih osoba i njihov smještaj u ustanove u Republici Srpskoj (RS) uređeno je sljedećim zakonima:

- Zakonom o socijalnoj skrbi¹²
- Zakonom o zdravstvenoj zaštiti¹³
- Zakonom o zaštiti osoba s mentalnim poremećajima¹⁴
- Zakonom o sustavu javnih službi¹⁵.

2.4.2. Zakonodavstvo Federacije BiH

Ostvarivanje prava mentalno invalidnih osoba i njihov smještaj u ustanove u Federaciji BiH (FBiH) uređeno je sljedećim zakonima:

- Zakon o preuzimanju prava i obveza osnivača nad ustanovama socijalne skrbi u Federaciji Bosne i Hercegovine¹⁶
- Zakon o osnovama socijalne skrbi, skrbi o civilnim žrtavama rata i skrbi o obiteljima s djecom¹⁷
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti¹⁸

¹⁰ „Službene novine FBiH“, br. 8/95, 3/96 i 9/96.

¹¹ „Službeni glasnik RS“, br. 70/02, 33/04, 118/05 i 33/06.

¹² „Službeni glasnik RS“, br. 5/93, 15/96, 110/03 i 33/08.

¹³ „Službeni glasnik RS“, br. 18/99, 58/01 i 62/02.

¹⁴ „Službeni glasnik RS“, broj 46/04.

¹⁵ „Službeni glasnik RS“, broj 68/07.

¹⁶ „Službene novine FBiH“, broj 31/08.

¹⁷ „Službene novine FBiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09.

¹⁸ „Službene novine FBiH“, broj 29/97.

- Zakon o zdravstvenom osiguranju¹⁹
- Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama²⁰.

2.5. Podzakonski akti

2.5.1. Republika Srpska

- Pravilnik o provođenju nadzora nad stručnim radom i pružanju stručne pomoći ustanovama socijalne skrbi Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, broj 67/02);
- Pravilnik o bližim uvjetima u pogledu prostora, opreme, potrebnih stručnih i drugih djelatnika za osnivanje ustanove socijalne skrbi („Službeni glasnik RS“, broj 26/03);
- Pravilnik o razvrstavanju osoba sa smetnjama u tjelesnom i duševnom razvoju („Službeni glasnik RS“, broj 115/03);
- Pravilnik o osnivanju, radu i financiranju povjerenstava za zaštitu osoba s mentalnim poremećajima („Službeni glasnik RS“, broj 15/06);
- Metodološki nputak za provođenje nadzora nad stručnim radom i pružanje stručne pomoći ustanovama socijalne skrbi Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, broj 78/02);
- Nputak o provođenju prvostupajnskog postupka razvrstavanja osoba sa smetnjama u tjelesnom i duševnom razvoju („Službeni glasnik RS“, broj 15/07).

III. STANJE U USTANOVAMA ZA ZBRINJAVANJE MENTALNO INVALIDNIH OSOBA U BIH

3.1. Uvod

Predstavnici Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH obavili su istraživanje i analizu ostvarivanja ljudskih prava u ustanovama za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba na području BiH. Rezultat tog istraživanja i analize je ovo Posebno izvješće, koje je prije svega sastavljeno na osnovi posjeta ustanovama²¹, a posjeti su se sastojali iz tri dijela, i to:

- razgovora s upravom i zaposlenicima ustanove,
- obilaska svih prostorija u kojima borave i rade osobe smještene u ustanovu,
- razgovora s korisnicima smještenim u ustanove za socijalnu skrb, u skladu s njihovim mogućnostima i sposobnostima komunikacije.

Izaslanstvo Institucije ombudsmana je nakon posjeta ustanovama obavilo i konzultativne sastanke s predstavnicima resornih ministarstava i nekim od centara za socijalni rad (CSR). Sastanci su obavljani s predstavnicima sljedećih ministarstava i CSR-a:

1. Federalno ministarstvo rada i socijalne politike - Ivicom Marinovićem, savjetnikom ministra za područje socijalne skrbi;
2. JU “Kantonalni centar za socijalni rad“, Sarajevo - Mirsadom Poturković, ravnateljicom;
3. JU “Centar za socijalni rad“, Zenica - Nurkom Babović, ravnateljicom;
4. Ministarstvo za rad, socijalnu politiku i izbjeglice Zeničko-dobojskog kantona - Munirom Babićem, pomoćnikom ministra;
5. JU „Centar za socijalni rad“, Travnik - Nikolaom Lovrinovićem, ravnateljem;
6. Ministarstvo zdravstva i socijalne politike Kantona Središnja Bosna - Vlatkom Komšić, ministricom;
7. JU „Centar za socijalni rad“, Banja Luka - Borkom Vukajlović, ravnateljicom;
8. Ministarstvo zdravlja i socijalne skrbi RS-a - Ljubom Lepirom, pomoćnikom ministra.

¹⁹ „Službene novine FBiH“, broj 30/97.

²⁰ „Službene novine FBiH“, br. 37/01 i 40/02.

²¹ Izaslanstvo Institucije ombudsmana obavilo je posjete ustanovama u lipnju 2009. godine. Posjeti su obavljani prema rasporedu prikazanom u Aneksu I. ovoga Izvješća.

S obzirom na specifičnost zatečenog stanja u ustanovi u Pazariću, obavljani su i konzultativni razgovori s:

1. Zuferom Derviševićem, ravnateljem Financijske policije FBiH;
2. Nives Kanevčev, glavnom tužiteljicom Kantonalnog tužiteljstva Kantona Sarajevsko;
3. Ibrahimom Tirkom, ravnateljem Federalne uprave za inspekcijske poslove.

U izaslanstvu Institucije ombudsmana bili su:

- Jasminka Džumhur, ombudsman za ljudska prava BiH,
- Nives Jukić, voditeljica Odjela za praćenje prava osoba s invaliditetom,
- David Tomić, voditelj Odjela za uklanjanje svih oblika diskriminacije,
- Amira Krehić, stručna suradnica na projektu „Jačanje kapaciteta Odjela za praćenje prava djece Institucije ombudsmana BiH,
- Aleksandra Arsenijević-Puhalo, stručna suradnica na projektu „Jačanje kapaciteta Odjela za praćenje prava djece Institucije ombudsmana BiH“,
- Andrea Raguž, vježbenica.

Osnovna metoda korištena u radu bio je intervju, koji je imao za cilj prikupiti informacije o subjektivnom odnosu pojedinca (shvaćanja, vjerovanja, stavovi) prema nekom društvenom obliku, konkretno u ovom slučaju uvjetima rada, smještaja u kojima borave korisnici, prisutnim problemima u osiguranju zaštite njihovih prava, odnosu osoblja prema korisnicima, kao i međusobnom odnosu korisnika, ali i međusobnom odnosu osoblja. Ombudsmani su se posebice usredotočili na zdravstvenu zaštitu, ishranu, radno-okupacijsku terapiju, slučajeve eventualnog zlostavljanja koje počine osoblje i korisnici, kao i higijenske uvjete u kojima žive korisnici.

3.2. Ustanove socijalne skrbi u Federaciji BiH

U Federaciji BiH, u skladu s odredbama Zakona o preuzimanju prava i obveza osnivača nad ustanovama socijalne skrbi u FBiH²², preuzeta su prava i obveze osnivača nad ustanovama socijalne skrbi u FBiH, i to:

1. Zavodom za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u Fojnici,
2. Zavodom za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Bakovići,
3. Zavodom za zaštitu djece i mladih u Pazariću,
4. Zavodom za odgoj muške djece i mladih u Sarajevu,
5. Zavodom za odgoj ženske djece i mladih u Ljubuškom.

3.2.1. Imenovanje upravnih i nadzornih odbora

Federalni ministar rada i socijalne politike imenovao je članove upravnih i nadzornih odbora, za čije je imenovanje suglasnost dala Vlada FBiH. U sastavu ovih tijela nema zaposlenika zavoda, iako je bilo prijavljenih kandidata,²³ kao ni predstavnika centara za socijalni rad, osim u Zavodu Drin²⁴, ali ni roditelja ili srodnika korisnika. Imenovanja su obavljena u skladu sa Zakonom o ministarskim, vladinim i drugim imenovanjima Federacije BiH.²⁵ Na ime naknada članovima upravnog i nadzornog odbora godišnje je potrebno preko 100.000 KM, a sredstva za tu namjenu izdvajaju se iz dijela cijene smještaja za korisnike, koju plaćaju kantoni iz proračuna. Članovi upravnih i nadzornih odbora u ustanovama sami su si utvrdili neto naknadu za rad u visini prosječne plaće u FBiH, koja za mjesec lipanj 2009. godine iznosi 792,88 KM, a isplaćuje se iz sredstava koja centri za socijalni rad uplaćuju kao naknadu za smještaj korisnika.²⁶

²² „Službene novine FBiH”, broj 31/08.

²³ Tako je iz Zavoda Bakovići bilo prijavljeno na natječaj tri zaposlenika.

²⁴ Jedan član Upravnog odbora.

²⁵ Zakon o ministarskim, vladinim i drugim imenovanjima Federacije BiH („Sl. novine FBiH“, broj 35/03).

²⁶ Institucija ombudsmana tražila je od resornog ministarstva mjerodavnu dokumentaciju za postupak izbora i imenovanja članova upravnih i nadzornih odbora u ustanova, ali do okončanja izrade ovog Izvješća nije dostavljena tražena dokumentacija.

3.2.2. Financiranje i nadzor ustanova

Financiranje djelatnosti zavoda osigurava se iz naknada za obavljene usluge, a dio sredstava osigurava se iz donacija, humanitarnih i drugih projekata te rada na vlastitim farmama ili poljoprivrednim dobrima. Donacije u hrani, odjeći, posteljini, higijenskim i drugim sredstvima naročito daju građani u vrijeme blagdana. Ustanove nisu dobile bilo kakva sredstva od FBiH kao osnivača.

Izostao je nadzor nad stručnim radom i nadzor nad zakonitošću rada zavoda, shodno članku 10. Zakona o preuzimanju prava i obveza osnivača nad ustanovama socijalne skrbi u FBiH, jer Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, Federalno ministarstvo pravde, Federalno ministarstvo zdravstva i Federalno ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa u sklopu svoje djelatnosti ne provode nadzor. Ni u jednom zavodu nema supervizije nad radom osoblja. Istodobno su članovi upravnih i nadzornih odbora ustanova nad kojima je preuzeto pravo osnivača zaposlenici Federalnog ministarstva rada i socijalne politike, a koje je prema Zakonu trebalo provoditi nadzor. To otvara pitanje sukoba interesa.

3.2.3. Normativi i standardi rada ustanova

U FBiH nema normativa i standarda u pogledu kategorizacije korisnika, propisa o načinima smještaja pojedinih kategorija korisnika u odgovarajuće zavode, niti je obavljena kategorizacija zavoda, a samim time nema normativa za izradu odgovarajućih normativnih akata koji se odnose na sistematizaciju radnih mjesta, stručnu spremu zaposlenika, normativa za način i broj smještenih korisnika, normativa za ishranu, higijenu, normativa rada zaposlenika i broja korisnika s kojima rade. Rad u zavodima odvija se prema internim aktima koje su donijeli sami zavodi i naredbama koje izdaju vršitelji dužnosti ravnatelja, što u praksi može biti i jest izvor zlouporaba i samovolje.

Ni u jednom zavodu nije imenovan ravnatelj, a nekim vršiteljima dužnosti isteklo je i razdoblje na koje su privremeno imenovani, pa je upitna zakonitost djelovanja ovih ustanova. Postupak provođenja natječaja za izbor ravnatelja u ustanovama koji je u tijeku u visokoj mjeri odlikuje netransparentnost, a što je jedna od temeljnih osobenosti loše uprave.

3.2.4. Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Bakovići

Djelatnost Zavoda za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Bakovići (u daljnjem tekstu: Zavod Bakovići) jest socijalno i zdravstveno zbrinjavanje, osposobljavanje za samostalan život i rad prema preostalim sposobnostima i sklonostima i provođenje raznih aktivnosti odraslih osoba s invaliditetom starijih od 25 godina sa smetnjama u duševnom razvoju umjerenog, težeg i teškog stupnja, osoba s kombiniranim smetnjama, kao i osoba kod kojih je završeno liječenje u zdravstvenim ustanovama.

3.2.4.1. Kapacitet i popunjenost

Prije rata Zavod Bakovići bio je poslovna jedinica Zavoda Fojnica za smještaj osoba s nižim stupnjem invaliditeta. Tada je u Zavodu Bakovići povremeno bilo smješteno i do 760 korisnika, a najčešće prosječno oko 660 korisnika.

Ukupan sadašnji kapacitet Zavoda Bakovići je 375 mjesta. U kolektivnom smještaju je 347 kreveta, u četiri stambene jedinice centra „Budućnost“ 20 kreveta, te u dislociranoj jedinici osam kreveta. U vrijeme posjeta u Zavodu Bakovići bila su smještena 344 korisnika na osam odjela i 20 korisnika u četiri stambene jedinice centra „Budućnost“, te osam korisnika u dislociranoj jedinici u predgrađu Fojnice. Muškarci i žene zajedno provode vrijeme, a imaju odvojene sobe za osobe muškog i ženskog spola.

3.2.4.2. Udovoljavanje osnovnim potrebama korisnika

a) Zdravstvena zaštita

U Zavodu Bakovići nema zaposlenog liječnika, prvenstveno jer je Zavod Bakovići ustanova socijalne skrbi. Međutim, kao vanjski suradnici angažirani su: neuropsihijatar - koji dolazi jednom tjedno, liječnik opće prakse - koji dolazi dva puta tjedno, internist - koji u Zavod dolazi dva puta mjesečno i stomatolog - koji

dolazi jednom mjesečno. Liječenje pacijenata kojima je mjesto prebivališta u drugim kantonima umnogome je otežano kada su u pitanju bolnički tretman i nabava propisanih lijekova. Za hitne preglede koriste usluge Doma zdravlja u Fojnici. Medicinske sestre daju terapiju prema uputama liječnika.

Jednom godišnje organiziraju se sistematski pregledi za sve korisnike, a u Zavodu Bakovići stalno je zaposlen i fizioterapeut.

Kako tvrde zaposlenici, rijetko ima potrebe za izolacijom ili fiksacijom, a izdvajanje se provodi prema Naputku o postupku izdvajanja korisnika²⁷ te je prije izdvajanja potrebna konzultacija s neuropsihijatrom. Soba za izdvajanje opremljena je s dva kreveta, s dnevnim i umjetnim osvjetljenjem.

b) Radne i sportske aktivnosti

Što se tiče okupacijske terapije, ona prvenstveno podrazumijeva brigu o osobnoj higijeni i higijeni prostorija, angažiranje u zboru i rad na poljoprivrednim domaćinstvima okolnih mjesta, za što se dobiva naknada. U sklopu Zavoda Bakovići je farma svinja, a u sklopu okupacijske terapije korisnici se angažiraju u pomoćnim poslovima u kuhinji, praonici rublja te šivaonici.

Radno osposobljavanje organizira se u likovnoj radionici, u kojoj se izrađuju čestitke, ukrasi od stakla, suhog cvijeća i papira. Organiziran je rad i u radionici ručnih radova od vune, konca i tekstila, izrađuju se vezovi, heklani radovi i tapiserije.

Korisnici, ovisno o njihovoj dobi i stupnju ometenosti, mogu sudjelovati u sportskim aktivnostima, jer se organiziraju turniri u šahu i stolnom tenisu. Također, natjecatelji sudjeluju na sportskim manifestacijama koje se organiziraju izvan Zavoda Bakovići.

c) Obrazovanje

Iako je u Zavodu Bakovići izrađen program stručnog osposobljavanja osoblja, on se ne provodi. Zaposlenici pokušavaju održati ranije uspostavljene dobre odnose s određenim zavodima iz Slovenije, čiji predstavnici im dolaze u radne posjete, a surađuju i s udrugama iz Hrvatske te pokušavaju njihova iskustva i projekte primijeniti u ovom zavodu.

d) Posjeti

Oko 20% korisnika uopće ne ostvaruje kontakte sa srodnicima, a obilasci i interes nadležnih centara za socijalni rad također su zanemarivi, te u tom smislu centri za socijalni rad iz Sarajeva i Livna predstavljaju pozitivan primjer. Određeni broj korisnika posjećuje srodnike na kraće ili dulje vrijeme.

3.2.4.3. Cijena smještaja

U Zavodu Bakovići je Odlukom Upravnog odbora, broj: 02-14-368/09 od 27. 2. 2009. godine, došlo do promjene cijene smještaja koja sada iznosi 25,50 KM po danu, a na to treba dodati iznos od 3,20 KM na ime zdravstvene zaštite. Ukupna cijena smještaja u Zavodu Bakovići za socijalno zbrinjavanje prosječno iznosi 775,00 KM, te se uvećava za 10% kada su u pitanju nepokretni ili teško pokretni korisnici. Mjesečno povećanje u odnosu na raniju cijenu je 18,7%. Na ovo povećanje cijene pojedini kantoni, koji plaćaju uslugu smještaja u ustanove za korisnike sa svog područja, nisu dali suglasnost jer ga smatraju neopravdanim i uzrokovanim troškovima plaćanja rada Upravnog i Nadzornog odbora. Tako Zavod Bakovići cijenu smještaja za korisnike s područja Kantona Središnja Bosna još uvijek fakturira po starim²⁸ cijenama.

3.2.4.4. Osoblje

U Zavodu Bakovići ukupno je zaposleno 108 osoba, od kojih su četiri zaposlenika socijalni djelatnici, jedan pedagog, jedan defektolog, 52 medicinska djelatnika, od kojih je jedan s VSS-om. Uz redovite zaposlenike, u Zavodu Bakovići zaposlene su tri socijalne djelatnice kao pripravnice volonterke.

²⁷ Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Bakovići, Naputak broj 02-34-1001/07 od 30. 11. 2007.

²⁸ Uvid u račun za smještaj korisnika s područja Općine Travnik, Kanton Središnja Bosna za lipanj 2009 godine.

3.2.5. Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u Fojnici

Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Drin (u daljnjem tekstu: Zavod Drin) je ustanova za socijalno i zdravstveno zbrinjavanje, osposobljavanje za samostalan život i rad prema preostalim sposobnostima i sklonostima i provođenje radne aktivnosti osoba s invaliditetom sa smetnjama u duševnom razvoju umjerenog, težeg i teškog stupnja, osoba s kombiniranim smetnjama, kao i osoba kod kojih je završeno liječenje u zdravstvenim ustanovama.

Zavod ima vršitelja dužnosti ravnatelja, a još uvijek nije imenovan ravnatelj. Na mjesto ravnatelja prijavila su i dva zaposlenika Zavoda, ali nije poznato jesu li predloženi za to mjesto. U Upravnom odboru samo je jedan član zaposlenik Zavoda.

3.2.5.1. Kapacitet i popunjenost

U vrijeme posjeta u Zavodu Drin bilo je smješteno oko 520 korisnika, prvenstveno s težim i teškim stanjem bolesti, psihijatrijski bolesnici i forenzika, među kojima i 20 soba koje su počinile kaznena djela ubojstva. U Zavodu Drin smješteno je i 60-70 djece svih uzrasta i oboljenja.

3.2.5.2. Udovoljavanje osnovnim potrebama korisnika

a) Zdravstvena zaštita

U Zavodu Drin osigurana je primarna zdravstvena zaštita tako što su u stalnom radnom odnosu jedan liječnik i stomatolog, a koji su na specijalizaciji. Za to vrijeme nije osigurana zamjena, tako da je upitan stupanj stvarno osigurane zdravstvene zaštite. Specijalistički pregledi obavljaju se u Domu zdravlja u Fojnici. I u Zavodu Drin, kao i u ostalim zavodima u FBiH, prisutan je problem osiguranja zdravstvene zaštite korisnika iz drugih kantona.

Prema Izvješću o radu za 2008. godinu, liječnik opće prakse u toj je godini obavio 2.743 pregleda. U slučaju hitnih intervencija angažira se Dom zdravlja u Fojnici.

Prema izjavama zaposlenika, rijetko se primjenjuju fiksacija i izolacija uz uporabu medikamenata, i to isključivo u situacijama kada korisnici predstavljaju opasnost za sebe i okolinu. Nema internih pravila u slučajevima fiksacije i izolacije.

b) Radne i sportske aktivnosti

Radno okupacijski tretmani provode se u skladu sa stupnjem ometenosti korisnika, a prema podacima iz 2008. godine, oko 50% korisnika bilo je obuhvaćeno ovim tretmanima, dok za ostale korisnike taj tretman nije moguć zbog težine ometenosti ili oboljenja.

Na Odjelu radne okupacije djeluje pet skupina, i to: mala skupina, učionica i boravak za osamostaljivanje u ambijentu samostalnog života, kreativna radionica, muška okupacija i ženska radna okupacija.

U maloj skupini su mlađa djeca koja se prvenstveno okupiraju igrom. U učionici i boravku za osamostaljivanje u ambijentu samostalnog života smješteni su korisnici koji imaju realne predispozicije za samostalan život uz podršku. U kreativnoj radionici djeca su angažirana na izradi ukrasnih predmeta i nakita. U muškoj i ženskoj okupaciji, korisnici su angažirani na održavanju osobne higijene i higijene prostorija, te na izradi ukrasnih predmeta.

U sklopu Zavoda Drin djeluju radionica za izradu predmeta od tekstila i kože te radionica za izradu malih predmeta od drveta, u kojima je angažiran veći broj korisnika kojima su njihove sposobnosti to dopuštale.

Zavod Drin za svoje korisnike organizira i različite kulturne i sportske aktivnosti, a njegovi korisnici sudjeluju u manifestacijama koje se organiziraju izvan Zavoda. Tako su se, na dan posjeta predstavnika Institucije ombudsmana Zavodu Drin, korisnici Zavoda pripremali za smotru folkloru u Fojnici, a sami organiziraju i priredbe.

Za korisnike Zavoda Drin organiziraju se ljetovanja, izleti, odlasci na koncerte, a svi se ti sadržaji organiziraju i financiraju iz vlastitih sredstava.

c) Posjeti

Prema izjavama zaposlenika, oko 170 korisnika ima redovite kontakte s obitelji. U većini slučajeva srodnici posjećuju korisnike najmanje jednom mjesečno, a određeni broj korisnika odlazi u posjete srođnicima. Određeni broj srodnika zanima se za stanje korisnika putem telefona. Predstavnici pojedinih centara za socijalni rad obilaze korisnike za koje su nadležni 1-5 puta godišnje.

3.2.5.3. Cijena smještaja

Cijena smještaja trenutno iznosi 25,63 KM po danu, na što se dodaje 3,98 KM na ime zdravstvene zaštite. Ukupna cijena smještaja u Zavodu Drin iznosi 29,61 KM po danu.

3.2.5.4. Osoblje

Prema podacima iz Izvješća o radu za 2008. godinu (podaci približno odgovaraju sadašnjima), u Zavodu Drin je ukupno 198 zaposlenika, od kojih su 106 njegovatelji/ice za osobe s razvojnim teškoćama, 16 su radni terapeuti, 24 osobe su označene kao zdravstveni djelatnici, te dva socijalna djelatnika i dva defektologa.

3.2.6. Zavod za zaštitu djece i mladih u Pazariću

Zavod za zaštitu djece i mladih u Pazariću (u daljnjem tekstu: Zavod Pazarić) je ustanova za socijalno i zdravstveno zbrinjavanje, obrazovanje i osposobljavanje za život i rad prema preostalim sposobnostima i sklonostima i provođenje radne aktivnosti djece i mladeži do 25 godina života s invaliditetom – sa smetnjama u duševnom razvoju umjerenog, težeg i teškog stupnja, kao i osoba s kombiniranim smetnjama.

Do popune kapaciteta u Zavodu Pazarić može se osigurati zbrinjavanje i osoba starijih od 25 godina života s invaliditetom – sa smetnjama u duševnom razvoju umjerenog, težeg i teškog stupnja, osoba s kombiniranim smetnjama, kao i osoba kod kojih je završeno liječenje u zdravstvenim ustanovama.

3.2.6.1. Kapacitet i popunjenost

U vrijeme posjeta u Zavodu Pazarić bila su smještena 384 korisnika, od kojih je 20 maloljetnika, a ostali su punoljetni. Imaju 60 nepokretnih korisnika. U Zoviku je smješteno 73 korisnika, 10 korisnika u obiteljskoj kući uspostavljenoj u sklopu programa „Internacionalno selo Ramići“, a ostali u Resniku.

Prema navodima zaposlenika, u Zavodu Pazarić trenutno je više korisnika nego što je objektivno moguće primiti s aspekta udovoljavanja njihovim osnovnim potrebama, jer ostali zavodi ne žele primiti osobe s težim i teškim oboljenjima

3.2.6.2. Udovoljavanje osnovnim potrebama korisnika

a) Zdravstvena zaštita

U Zavodu Pazarić zdravstvena zaštita odvija se na razini primarne zdravstvene zaštite koju obavljaju jedan liječnik opće prakse i medicinske sestre. Liječnik istodobno obavlja dužnost vršitelja dužnosti ravnatelja (u daljnjem tekstu: VD). Kada je u pitanju konzultativno-specijalistička i sekundarna zdravstvena zaštita u Zavodu Pazarić, iz kliničkih centara u Sarajevu i Konjicu dolaze i obavljaju preglede dva puta mjesečno: neuropsihijatar, ginekolog, pulmolog, internist i stomatolog. Stomatološka zaštita svodi se na ekstrakciju (vađenje zuba).

Poseban problem je kliničko-bolnički tretman korisnika. Kliničko-bolnički centar u Sarajevu ne prihvata bolesnike kojima se zdravstveno osiguranje uplaćuje u drugim kantonima, a upućivanje bolesnika u kliničko-bolničke centre prema mjestu prebivališta predstavlja problem i dugo traje.

Prema Izvješću o radu za 2008. godinu, u toj je godini liječnik opće prakse obavio 1.490 pregleda. Prema izjavama zaposlenika, osjeća se animozitet bolničkog osoblja kada je potrebno provesti bolnički tretman prema korisnicima Zavoda Pazarić, jer postoje određene barijere prema ovoj kategoriji ljudi.

Istovjetan problem je i s nabavom lijekova, pa ljekarničke ustanove odbijaju izdati lijekove za korisnike koji su zdravstveno osigurani na području drugih kantona. Hitne medicinske intervencije osigurava Dom zdravlja Hadžići.

Fiksiranje i izolacija korisnika primjenjuju se u situacijama kada je korisnik opasan za sebe i okolinu. Prema izjavama osoblja, izolacija se odobrava u konzultaciji s liječnikom a, prema procjeni medicinskog djelatnika, i obavlja se u sobi za izolaciju.

Prilikom posjeta predstavnici Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH obišli su sobu za izolaciju, te se uvjerali da ona nema dovoljno dnevnog svjetla, umjetnog svjetla uopće nema, kao ni kreveta ili stolca. Izolacija nekada traje i dulje od 8 sati (ostvaren uvid u Knjigu evidencije o izolaciji), ali uobičajeno traje 1-2 sata.

b) Radne i sportske aktivnosti

Okupacijska terapija organizira se ovisno o mogućnostima korisnika, a svodi se na održavanje osobne higijene i higijene prostorija u paviljonu, pomoć u kuhinji i na farmi koka nesilica, a prema podacima iz Izvješća o radu za 2008. godinu, okupacijskom terapijom je u 2008. godini bilo obuhvaćeno oko 80% korisnika. Radno osposobljavanje organizira se i u radionicama za izradu tapiserija, tkanja, predmeta od keramike, obradu šibe i drveta, grafičke radionice, radionice za ergoterapiju i likovne radionice.

Prema podacima iz Izvješća o radu za 2008. godinu, u toj godini je oko 25% korisnika bilo obuhvaćeno programom radnog osposobljavanja. Korisnici ostvaruju pravo na naknadu za rad, koju koriste za nabavu određenih proizvoda u zavodskoj kantini, jer se korisnicima ne daje novac.

Korisnici kojima to mogućnosti dopuštaju aktivni su sudionici u sportskim aktivnostima, tako da se u Zavodu Pazarić održavaju i sportska natjecanja. Korisnici sudjeluju i na sportskim manifestacijama koje organiziraju druge ustanove sličnog tipa.

c) Obrazovanje

Segment obrazovanja i odgoja u Zavodu Pazarić nije uređen, a prestala je i prijeratna suradnja i razmjena iskustava između ustanova u BiH koje se bave istom djelatnošću, kao i suradnja s ustanovama s područja bivše SFRJ.

d) Posjeti

Prema Izvješću o radu za 2008. godinu, tijekom te godine registrirano je oko 800 posjeta roditelja, skrbnika i srodnika korisnika.

U Zavodu Pazarić postoji prostorija za kontakte korisnika i njihovih srodnika. Također se organiziraju i roditeljski sastanci. Određeni broj korisnika odlazi u posjete srođnicima na kraće ili dulje vrijeme.

3.2.6.3. Cijena smještaja

Cijena smještaja, prema navodima zaposlenika, određuje se na osnovi strukture svih troškova po korisniku za mjesec dana, nakon čega se na te troškove dodaju troškovi plaća i ostalih naknada zaposlenika Zavoda Pazarić. Od ožujka 2008. godine cijena je 657 KM mjesečno za pokretne korisnike, koja se uvećava za 10% za nepokretne korisnike.

3.2.6.4. Osoblje

Zaposleno je ukupno 107 osoba, od kojih je jedan zaposlenik doktor medicine (ujedno i vršitelj dužnosti ravnatelja), te dva defektologa, jedan psiholog, 14 odgajatelja (nastavnici predškolskog odgoja i razredne nastave), 40 njegovateljica (različitih obrazovnih profila), šest medicinskih sestara, tri socijalna djelatnika, osam radnih terapeuta (različitih obrazovnih profila) i dva fizioterapeuta. Osoblje uglavnom radi dulji niz godina u ovom zavodu. Uza vrijeme posjeta, a i na temelju dostupne dokumentacije, primjetan je mobing prema nekim zaposlenicima, a i u znatnoj mjeri njihova isključenost iz procesa planiranja aktivnosti i rada s korisnicima, iako se radi o stručnim i kvalificiranim osobama. Osoblju nisu dostupne ni informacije, ne održavaju se stručni sastanci, već sastanci zatvorenog kruga zaposlenika po principu podobnosti. Ovakvo

stanje ogleda se u visokom stupnju poremećenih međuljudskih odnosa, zbog čega se među zaposlenicima javlja apatija, napuštenost od zajednice, nemoćnost, osjećaj odsustnosti sustava i opstojnost vladavine manjine. U Zavodu Pazarić prisutan je, naročito u posljednje vrijeme, i nepotizam, čime se daljnje produbljuju ionako već teško narušeni međuljudski odnosi.

3.2.7. Centar za prihvata starih i iznemoglih osoba i beskućnika Duje, općina Dobož Istok

Centar za prihvat starih i iznemoglih osoba i beskućnika Duje, općina Dobož Istok (u daljnjem tekstu: Centar Duje), osnovala je nevladina organizacija „Forum solidarnosti“ iz Gračanice. Ova je organizacija članica međunarodne mreže nevladinih organizacija *Emmaus International*. U središtu djelovanja organizacije je zbrinjavanje ugroženih kategorija, tako da je organizacija realizirala niz aktivnosti vezanih uz prihvat izbjeglica, raseljenih osoba, žrtava trgovine ljudima i obiteljskog nasilja, a posljednja aktivnost je uspostava Centra za prihvat starih i iznemoglih osoba i beskućnika. Centar Duje prihvaća korisnike na temelju ugovora s nadležnim ministarstvima, a nakon što centar za socijalni rad provede proceduru. U Centru Duje smješteno je i nekoliko osoba koje su počinile kazneno djelo u stanju neubrojivosti. Prihvatni centar smješten je na području općine Dobož Istok i udaljen je 3 km od glavne putne komunikacije Dobož-Tuzla.

3.2.7.1. Kapacitet i popunjenost

U vrijeme posjeta u Centru Duje bilo je 324 korisnika smještenih u sedam paviljona. Najviše smještenih osoba je s područja Tuzlanskog kantona (275). Od ukupnoga broja smještenih osoba, 101 su mentalno invalidne osobe, od čega je 10 maloljetnika. Za 50% korisnika koji su smješteni kao mentalno invalidne osobe oduzeta je poslovna sposobnost. U jednom paviljonu smještene su isključivo nepokretne osobe s dodatnom brigom i medicinskom zaštitom. U Centru Duje korisnici su smješteni u trokrevetnim sobama, u prizemnim objektima u kojima su i sanitarno-higijenski čvorovi prilagođeni invalidnim osobama. Zahvaljujući donaciji međunarodne organizacije *Emmaus International*, u Centru Duje raspoložu i pomoćnim pomagala za olakšano održavanje osobne higijene nepokretnih osoba. Kapacitet Centra Duje je veći od stvarne popunjenosti i u njemu se može smjestiti 450 osoba svih kategorija koje se primjaju na smještaj.

3.2.7.2. Udovoljavanje osnovnim potrebama korisnika

a) Zdravstvena zaštita

U Centru Duje pozornost se uvelike posvećuje pitanju zdravstvene zaštite, s obzirom na kategoriju smještenih osoba i čije zdravstveno stanje zahtijeva dodatnu pažnju. Nažalost, ni u Centru Duje nema liječnika u stalnom radnom odnosu, već su liječnik opće prakse, neuropsihijatar, pravnik i socijalni djelatnik angažirani po ugovoru o djelu. Tijekom posjeta liječnik opće prakse bio je u Centru Duje i iz kontakata korisnika s njime moglo se zaključiti da su veoma dobro razvijeni međusobni odnosi, koji su rezultat visokog stupnja posvećenosti liječnika njegovim obvezama. Iako je doktor angažiran po ugovoru o djelu, činjenica da je to osoba koja nije u radnom odnosu u drugoj ustanovi, već je umirovljenik, omogućila mu je da radi s korisnicima i više nego što je predviđeno ugovorom, a upravo se to i vidjelo iz njegova odnosa s korisnicima. Hitni slučajevi uglavnom se zbrinjavaju u Domu zdravlja Dobož Istok, a dobru suradnju ostvaruju i sa zdravstvenim ustanovama u Dobožu i Tuzli. Problem zdravstvene zaštite u ovome centru nije toliko izražen jer je najveći broj korisnika s područja Tuzlanskog kantona, u kojemu i imaju status zdravstvenog osiguranika. Centar Duje u znatnoj mjeri posreduje kod zdravstvenih ustanova za svoje korisnike pri nabavi ortopedskih pomagala, a određeni broj tih pomagala dobivaju i u obliku donacije međunarodne organizacije *Emmaus International*, naročito kolica za nepokretne korisnike.

Za korisnike s područja drugih kantona i RS-a Centar Duje potpisuje ugovore s fondovima zdravstvenog osiguranja, tako da na taj način rješava pitanje zdravstvene zaštite za ovu kategoriju.

U Centru Duje se, prema izjavi osoblja, ne primjenjuju fiksiranje i izolacija korisnika u situacijama kada je korisnik opasan za sebe i okolinu, već se isključivo koristi terapija lijekovima.

b) Radne i sportske aktivnosti

Okupacijska terapija organizira se u različitim oblicima. Centar Duje ima potpisan ugovor s jednom privatnom tvrtkom o sastavljanju malih dijelova koji se koriste u proizvodnji, a korisnici na kraju mjeseca za svoj rad dobivaju plaću u iznosu 50-70 KM. Razvijeni su i ostali oblici okupacijske terapije, dok je posebice izražen rad u sekcijama, a vode ih instruktori koji su u radnom odnosu. Radno osposobljavanje organizira se i u radionicama za izradu tapiserija, tkanja, predmeta od keramike, obradu šibe i drveta. Neznatan broj korisnika angažiran je na održavanju higijene, u vešeraju i u proizvodnji povrća iz plastenika, te u grafičkoj radionici, radionici za ergoterapiju i likovnoj radionici.

Korisnici kojima to mogućnosti dopuštaju aktivni su sudionici u sportskim aktivnostima, tako da se održavaju i sportska natjecanja unutar Centra Duje, a korisnici sudjeluju i na sportskim manifestacijama koje organiziraju druge ustanove sličnog tipa.

c) Obrazovanje

Segment obrazovanja i odgoja u Centru Duje još uvijek nije uređen, ali su održani konzultativni sastanci s ravnateljem osnovne škole iz Doboj Istoka.

d) Posjeti

Posjeti roditelja, skrbnika i srodnika korisnika uistinu su česti, ali materijalna situacija u kojoj se nalaze srodnici korisnika osnovna je prepreka za češće posjete.²⁹

U Centru Duje opremljena je prostorija za kontakte korisnika i njihovih srodnika. Također se organiziraju i roditeljski sastanci. Korisnicima je za kontakte sa srodnicima na raspolaganju jedna telefonska kabina, a tijekom vikenda mogu koristiti telefon u zgradi uprave bez ikakvih ograničenja.

3.2.7.3. Cijena smještaja

Cijena smještaja, prema navodima zaposlenika, određuje se na temelju kategorizacije korisnika, ovisno o tome je li u pitanju pokretna ili nepokretna osoba i ovisno o stupnju retardacije. Cijene se kreću od 500 do 900 KM. Sredstva dobivena za smještaj korisnika mogu pokriti troškove održavanja i plaće zaposlenika, dok se znatan dio troškova, osobito onih koji se odnose na ishranu i odjeću, pokriva iz donacija.

3.2.7.4. Osoblje

U Centru Duje zaposleno je ukupno 105 osoba i samo četiri zaposlenika imaju VSS. Kako je već istaknuto, kadar s VSS-om uglavnom je angažiran po ugovoru o djelu. Najviše zaposlenika raspoređeno je na poslovima i radnim zadacima: medicinskog tehničara (51), negovateljice (4), više medicinske sestre (1), fizioterapeuta (2), kuhara i spremačice (10), frizerke (1) te instruktora različitih profila.

3.3. Ustanove socijalne skrbi u Republici Srpskoj

3.3.1. Dom za djecu i mlade ometene u razvoju Prijedor

Doma za djecu i mlade ometene u razvoju Prijedor (u daljnjem tekstu: Dom Prijedor) osigurava muškoj djeci i mladeži ometenoj u razvoju, stupnja umjerene, teže i teške mentalne ometenosti, višestruko ometenoj u razvoju i oboljeloj od autizma potpuno i trajno zbrinjavanje, odgovarajuće oblike odgoja, obrazovanja i osposobljavanja za rad i radne aktivnosti, a u skladu s njihovim psihofizičkim i tjelesnim sposobnostima. Prema Odluci Vlade RS-a broj: 02-323 od 22. 8. 1995. godine³⁰, osnivač ove ustanove je Vlada RS-a. Sadašnji Upravni odbor Doma Prijedor imenovan je rješenjem Vlade RS-a broj: 04/1-012-2-1086/09 od 4. 6. 2009. godine i u njegovom sastavu su pravnik, ekonomist i psiholog. Prema riječima ravnatelja, suradnja s Upravnim odborom je dobra. Upravni odbor redovito održava sjednice u samome Domu i obilazi korisnike i stambene jedinice. Ministarstvo zdravlja i socijalne skrbi RS-a (u daljnjem tekstu: Ministarstvo) nadležno je

²⁹ Osoblje je iznijelo primjer oca koji dolazi u posjet svome sinu svaki puta kad dobije mirovinu.

³⁰ Ova Odluka izmijenjena je Odlukom Vlade RS-a broj: 04/1-012-1808/08 od 17. 7. 2008. godine.

za provođenje stručnog nadzora nad radom Doma Prijedor. Godine 2007., zbog uočenih nedostataka, Ministarstvo je naložilo Domu Prijedor poduzimanje hitnih mjera. Uprava Doma Prijedor je u cilju otklanjanja nedostataka, a na temelju Izvješća o utvrđenom stanju koje je izradilo povjerenstvo imenovano od resornog ministarstva, adaptirala i sanirala dječji paviljon, kuhinju i blagovaonicu, te nabavila namještaj.

3.3.1.1. Kapacitet i popunjenost

Smještajni kapacitet Doma Prijedor iznosi 225 kreveta, a u vrijeme posjeta u bilo je smješteno 211 korisnika, od kojih 30 djece.

3.3.1.2. Udovoljavanje osnovnim potrebama korisnika

a) Zdravstvena zaštita

Prema tvrdnjama osoblja, zdravstvena zaštita je primjerena i prvenstveno se osigurava u Domu zdravlja Prijedor, jer su svi korisnici zdravstveno osigurani posredstvom centara za socijalni rad, osim osoba koje dolaze s područja Federacije BiH. Stalno je zaposlen jedan fizioterapeut. Prema podacima iz Izvješća o radu za 2008. godinu, kao vanjski suradnici angažirani su jedan liječnik opće prakse, psihijatar, stomatolog i fizijatar, i to tako što su s ovim liječnicima zaključeni ugovori o obavljanju povremenih poslova. U 2008. godini liječnik opće prakse obavio je 520 pregleda, a jednom godišnje obavlja se sistematski pregled.

U Domu Prijedor postoji soba za izolaciju korisnika, ali, prema riječima ravnatelja, ona se ne koristi, već se agresivna stanja tretiraju lijekovima. Način provedbe ove mjere propisan je Odlukom o utvrđivanju pravila za ograničavanje/izolaciju uznemirenih korisnika, broj: 01-2535a/07 od 28. 12. 2007. godine, koju je donio ravnatelj ustanove. Također se rijetko primjenjuje fiksacija, koju odobrava psihijatar, a obavlja medicinsko osoblje Doma Prijedor.

b) Radne i sportske aktivnosti

Radno okupacijski tretman podrazumijeva angažiranje na održavanju osobne higijene i higijene prostorija, te aktivnosti na proizvodnji voća i povrća na otvorenom zemljištu površine 1,3 hektara, kao i u plasteniku površine 150 m². Osim toga, korisnici se radno angažiraju i na farmi svinja u sklopu ustanove, u tapiserijskoj radionici, kuhinji i vešeraju. Dom Prijedor posjeduje odgovarajuće objekte za proizvodnju, obradu zemljišta i skladištenje povrća i žitarica, te traktor za obradu zemljišta s potrebnim priključcima, kosilicu i miješalicu za stočnu hranu. Ova oprema omogućava bolje uvjete za organiziranje radne terapije. Prema tvrdnjama zaposlenika, oko 60% korisnika prolazi radno okupacijski tretman.

Aktivna je i sportska sekcija, koja tradicionalno postiže dobre rezultate na organiziranim sportskim natjecanjima.

c) Obrazovanje

U vrijeme posjeta je 18 djece bilo na školovanju u školi „Đorđe Natošević“, u kojoj je nastavni plan i program prilagođen djeci s posebnim potrebama. Prema Izvješću o radu za 2008. godinu, u odgojno-obrazovnu aktivnost bilo je uključeno 19 korisnika, i to iz sljedećih područja: razvoj psihomotorike i fizički odgoj, razvoj govora i jezika, socijalni razvoj i briga o sebi, glazbeni odgoj, likovni odgoj, poznavanje okoline, te radni odgoj i obuka. Odgojna područja podijeljena su na četiri razine, a svaka razina traje tri godine.³¹ Međutim, prema riječima ravnatelja i zaposlenika, Ministarstvo prosvjete i kulture je 2006. godine prestalo financirati odgojno-obrazovni rad, što je rezultiralo nemogućnošću nastavka organiziranja ovog procesa.

³¹ Prvu godinu I. razine pohađala su četiri učenika, treću godinu III. razine pohađalo je pet učenika, dok je IV. razinu pohađalo ukupno 10 učenika. Drugu godinu pohađalo je šest učenika, a treću godinu četir učenika.

d) Posjeti

Redoviti kontakt s obitelji ima 60-70% korisnika, a prema riječima zaposlenika, svakom korisniku koji izrazi želju omogućuje se telefonski kontakt s obitelji iz ureda socijalne djelatnice. Najviše korisnika je iz Prijedora i Banje Luke, a blizina obitelji olakšava kontakte između obitelji i korisnika.

3.3.1.3. Cijena smještaja

Cijena smještaja za pokretne osobe je 595 KM, za nepokretne 650 KM i za korisnike iz FBiH 750 KM. Razlog za višu cijenu smještaja korisnika koji dolaze iz FBiH jest činjenica da nadležna ministarstva ne sufinanciraju smještaj. Centri za socijalni rad obvezni su platiti punu cijenu smještaja, ali, prema izjavama ravnatelja, sufinancira ih i Ministarstvo zdravlja i socijalne skrbi RS-a.

Resorno ministarstvo osigurava i sredstva za adaptaciju, sanaciju i opremanje Doma Prijedor i iz tih sredstava sanirani su dječji odjel, kuhinja i blagovaonica. Financiranje djelatnosti Doma Prijedor osigurava se i iz naknada za obavljene usluge, a dio sredstava iz donacija, humanitarnih i drugih projekata. Ažurnost naplate troškova smještaja korisnika je 80%, iz razloga što su ustanove koje plaćaju ovaj smještaj prešle na trezorski način poslovanja. Poseban problem ove ustanove jest financiranje smještaja za sedam osoba podrijetlom s područja Republike Hrvatske (protekli rat ih je zatekao u Domu Prijedor), jer nadležna tijela Republike Hrvatske odbijaju plaćati smještaj ovih osoba i odbijaju preuzeti brigu o njima u nekoj od sličnih ustanova u Republici Hrvatskoj.

3.3.1.4. Osoblje

U Domu Prijedor ukupno je zaposlena 71 osoba, od kojih su: 31 njegovatelj, dva radna instruktora, dva medicinska tehničara, dva fizioterapeuta, pet defektologa i jedan socijalni djelatnik. U tijeku je izrada nove sistematizacije koja treba biti planirana prema potrebama korisnika, jer se ukazala potreba za većim brojem stručnog osoblja.

3.3.2. Zavod za zaštitu ženske djece u Višegradu

Zavod za zaštitu ženske djece u Višegradu (u daljnjem tekstu: Zavod Višegrad) osigurava zbrinjavanje djece čiji je razvoj ometen obiteljskim prilikama, do osiguranja uvjeta za povratak u vlastitu obitelj ili zbrinjavanje kod posvojitelja ili drugoj obitelji, odnosno do osposobljavanja za samostalan život. U sklopu smještaja osigurava se njega i skrb o zdravlju, odgoju i pomoći u obrazovanju i osposobljavanju za rad. Prema odluci Vlade RS-a broj: 02/1-020-376/03 od 15. 5. 2003. godine,³² osnivač Zavoda Višegrad je Vlada RS-a. Upravni odbor formiran je sredinom 2008. godine i čine ga tri člana: pravnik, ekonomist i profesor sociologije. Prema riječima ravnatelja, on je zadovoljan suradnjom s upravnim odborom. Nadležno ministarstvo provodi nadzor nad radom Zavoda Višegrad i odobrava prijam novih korisnika.

3.3.2.1. Kapacitet i popunjenost

Smještajni kapacitet Zavoda Višegrad je oko 190 mjesta. U vrijeme posjeta u Zavodu Višegrad bilo je smješteno oko 150 korisnika, od kojih je oko 20 korisnika u dobi 10-18 godina. U dogovoru s nadležnim ministarstvom pokušava se provesti projekt izgradnje objekata za alternativne oblike institucionalnog zbrinjavanja koji omogućavaju lakšu socijalizaciju i prilagodbu korisnika na život u zajednici (tzv. kuće na pola puta).

3.3.2.2. Udovoljavanje osnovnim potrebama korisnika

a) Zdravstvena zaštita

Prema tvrdnjama zaposlenika, primarna zdravstvena zaštita je primjerena, a kao vanjski suradnici angažirani su dva psihijatra i jedan liječnik opće prakse. Neuropsihijatar dolazi 1-3 puta mjesečno i po potrebi, dok liječnik opće prakse obavlja preglede tjedno. Sam Zavod Višegrad ima osiguran ambulantni prostor.

³² Ova je Odluka izmijenjena Odlukom Vlade RS-a broj: 04/1-012-1811/08 od 17. 7. 2008 godine.

Obavljaju se i redoviti ginekološki i drugi specijalistički pregledi. Prema podacima iz Izvješća o radu za 2008. godinu, liječnik opće prakse obavio je 379 pregleda. Izolacija i fiksacija se, prema riječima zaposlenika, rijetko provode, i to u slučajevima kada su korisnice izuzetno agresivne. Izolaciju odobrava glavna sestra uz prethodnu konzultaciju s neuropsihijatrom. Izolacija se provodi prema uputi koju je sastavio ravnatelj Zavoda Višegrad. Prilikom fiksacije koriste se tzv. vezalice s magnetnim zaključavanjem, a takav način fiksacije je manje bolan za korisnice.

b) Radne i sportske aktivnosti

Radna i okupacijska terapija provode se u radionici za vez, pletenje, heklanje, šivanje i tapiseriju, te umjetničkim radionicama. Radno-okupacijski tretman obuhvaća i angažiranje na farmi svinja i pilića, te angažiranje na održavanju osobne higijene i higijene prostorija.

c) Obrazovanje

U 2008. godini odgojno-edukativnim radom bilo je obuhvaćeno pet korisnica u dobi 14-30 godina iz sljedećih područja: razvoj psihomotorike, razvoj govora i jezika, upoznavanje okoline, briga o sebi i socijalni razvoj, radni odgoj i obuka, likovni odgoj i glazbeni odgoj.

d) Posjeti

Redoviti kontakt sa srodnicima ima oko 30% korisnica, dok s oko 40% korisnica srodnici kontaktiraju telefonom i ne tako čestim neposrednim kontaktima. Prema tvrdnjama zaposlenika, osoblje Zavoda Višegrad ulaže mnogo napora kako bi motiviralo srodnike korisnica da redovitije kontaktiraju s njima.

3.3.2.3. Cijena smještaja

Cijena smještaja za pokretne osobe je 595 KM, za nepokretne 650 KM i za korisnike iz FBiH 750 KM. Kao i u Domu Prijedor, u Zavodu Višegrad više cijene smještaja za korisnice iz FBiH objašnjavaju činjenicom što nadležna ministarstva ne sufinanciraju njihov boravak.

3.3.2.4. Osoblje

Prema podacima iz Izvješća o radu za 2008. godinu, u Zavodu Višegrad je zaposlena 51 osoba, od kojih je jedna osoba angažirana na odgojno-edukativnom radu, a jedna osoba je socijalni djelatnik. Neposrednu brigu o korisnicima obavlja 13 njegovatelja, dok je u zdravstvenoj zaštiti radno angažirano 11 osoba, te su dvije osobe angažirane kao radni instruktori.

3.4. Konzultativni sastanci

Cilj konzultativnih sastanaka koje je izaslanstvo Institucije ombudsmana obavilo s predstavnicima nekih od resornih ministarstava, centara za socijalni rad te drugih institucija, a nakon što su obavljani posjeti ustanovama, bio je dobiti informacije o načinu i problemima smještaja mentalno invalidnih osoba u ustanove. S obzirom na uočene probleme u Zavodu Pazarić, organizirani su i dodatni sastanci s predstavnicima Financijske policije FBiH, Kantonalnog tužiteljstva Kantona Sarajevo i Federalne uprave inspekcija. Zbog specifičnosti nalaza, ombudsmani su odlučili da postupanje navedenih institucija, a vezano za stanje u Zavodu Pazarić, bude predmetom drugog posebnog izvješća.

3.4.1. Federalno ministarstvo rada i socijalne politike

Na sastanku je potvrđeno da Federalno ministarstvo rada i socijalne politike nije poduzelo radnje u smislu provođenja nadzora nad ustanovama, jer smatraju da prvo treba okončati postupak imenovanja ravnatelja. Slijedom navedenoga, nisu doneseni normativni akti niti standardi kojima bi se pravno uredio rad ovih ustanova, a potvrđena je i činjenica da se naknade članovima upravnih i nadzornih odbora isplaćuju iz cijene usluge za smještaj korisnika u ustanove, a koju plaćaju kantoni. Ministarstvo nije ni organizacijski uspostavilo vlastitu strukturu koja bi mogla osigurati praćenje rada ustanova, već tu nadležnost obavlja **Sektor za socijalnu skrb i skrb o obitelji i djeci.**

3.4.2. Ministarstvo rada i socijalne politike Zeničko-dobojskog kantona

Ministarstvo rada i socijalne politike Zeničko-dobojskog kantona zaključuje opći ugovor s ustanovama sa smještaj mentalno invalidnih osoba, a u skladu s odredbama članka 57. Zakona o osnovama socijalne skrbi, skrbi o civilnim žrtavama rata i skrbi o obiteljima s djecom Zeničko-dobojskog kantona.

Tako je ovakva vrsta ugovora potpisana s 19 ustanova, a pojedinačni su ugovori potpisani s Centrom Duje, te Selom mira u Čitluku (crkvena organizacija). U razgovoru je istaknuto da Ministarstvo nije dalo suglasnost za povećanje cijene smještaja u Zavodu Bakovići, ali fakture plaćaju po novim cijenama. Sva plaćanja za korisnike smještene u ustanovama idu iz proračuna Zeničko-dobojskog kantona, a od FBiH ne dobivaju nikakva dodatna sredstva.

Ministarstvo je putem ad hoc povjerenstva obavilo reviziju svih rješenja o smještaju osoba u ustanove, a to članovima povjerenstva tnije u opisu poslova i radnih zadataka. Revizija je nastavljena kao stalni proces pri donošenju svake nove odluke o upućivanju mentalno invalidne osobe u ustanovu.

3.4.3. Centar za socijalni rad Zenica

Centar za socijalni rad sastavlja zahtjev i prijedlog za smještaj u ustanovu, koji šalje s pratećom dokumentacijom (socijalna anamneza, informacija o srođnicima, imovini, zdravstvena i druga mjerodavna dokumentacija) Ministarstvu rada i socijalne politike Zeničko-dobojskog kantona.

CSR Zenica se najčešće javlja u ulozi podnositelja zahtjeva za oduzimanje poslovne sposobnosti u izvanparničnom sudskom postupku. To je dodatno opterećenje za CSR Zenica, ali prije svega financijski izdatak koji nije planiran u proračunu i odnosi se na plaćanje troškova vještačenja, za koje sud često traži plaćanje unaprijed.

Centri za socijalni rad nadležni su za smještaj osoba u ustanove tek nakon okončanja liječenja u medicinskim ustanovama (bolnice). U praksi se mentalno invalidna osoba najčešće smješta u ustanovu prije oduzimanja poslovne sposobnosti, jer nema druge solucije. Zbog takve prakse i činjenice da su inspektori tijekom provođenja stručnog nadzora zatekli veći broj osoba smještenih u ustanove kojima nije oduzeta poslovna sposobnost odlukom nadležnog tijela, provedena je revizija svih predmeta u Ministarstvu rada i socijalne politike Zeničko-dobojskog kantona i taj postupak revizije, iako zakonom nije utvrđen, te je postao dijelom redovitog postupka. Također se vode i postupci revizije oduzete poslovne sposobnosti.

Korisnicima ustanova socijalne skrbi postavlja se skrbnik, najčešće je to osoba koja je zaposlenik centra za socijalni rad, jer srođnici ne žele preuzeti tu obvezu. Zaposlenici centra za socijalni rad ne primaju nikakvu naknadu za posao skrbnika, iako je zakonom propisana. Tako je zabilježen slučaj u CSR-u Zenica da je jedan socijalni djelatnik skrbnik 41-oj osobi kojoj je oduzeta poslovna sposobnost i smještenoj u zavod.

Zavodi godišnje podnose izvješće CSR-u Zenica u kojemu ga obavještavaju o svim promjenama kod korisnika. Prilikom smještaja novih korisnika u ustanove, zaposlenici CSR-a Zenica posjećuju i već smještene korisnike. Pri zaključivanju ugovora s ustanovama od CSR-a Zenica se traži da korisnik ima zdravstvenu knjižicu, a kod potrebe sekundarnog zdravstvenog liječenja centri za socijalni rad moraju osigurati i odluku za liječenje korisnika izvan kantona.

Pri smještaju u ustanove CSR Zenica nije u mogućnosti izabrati ustanovu, već se to odvija po principu slobodnih mjesta, odnosno bira se zavod koji može prihvatiti korisnika.

Osuđena neubrojiva osoba smješta se na odjel forenzike KPZ-a Zenica. CSR Zenica ima evidentirane četiri osobe za koja su dostavljene i pravomoćne presude.

CSR Zenica ima 42 zaposlenika.

3.4.4. Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi Kantona Središnja Bosna

Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi Kantona Središnja Bosna (u daljnjem tekstu: Ministarstvo) provodi nadzor nad ustanovama socijalne skrbi isključivo ako su u njihovoj mjesnoj nadležnosti, a shodno odredbama Zakona o socijalnoj skrbi Kantona Središnja Bosna. Tako su zavodi Drin i Bakovići od 1998.

godine pod nadzorom Kantona. Kantonalni inspektor smatra da obje ustanove imaju veći broj korisnika u odnosu na kapacitet, s tim što je situacija teža u Zavodu Drin.

Korisnici se smještaju u ustanove na temelju dijagnoze, te sud u postupku oduzimanja poslovne sposobnosti donesenim rješenjem preporuči smještaj u odgovarajuću ustanovu.

Predstavnici Ministarstva naveli su problem izostanka odgovarajuće suradnje s Federalnim ministarstvom, a upućena je i žalba zbog povećanja cijene usluge u Zavodu Bakovići. I u ovom kantonu izražen je problem smještaja osoba koje su počinile kazneno djelo u stanju neubrojivosti te je trenutačno evidentirano šest takvih osoba, od kojih je jedan počinitelj smješten u zavod u Jakešu, te nekoliko u Centru Duje – Doboj Istok.

Pritužbe na uvjete u ustanovama primaju više usmeno nego pisanim putem, posebice na Centar Duje. Nije potpisan međuentitetski sporazum o plaćanju.

Kanton Središnja Bosna u Zavodu Drin ima smješteno 56, u Zavodu Bakovići 100, u Zavodu Pazarić 39 i u Centru Duje tri korisnika koji su počinitelji kaznenih djela. Predstavnici Ministarstva obilaze ustanove 4-5 puta godišnje, a Ministarstvo ima svega 18 zaposlenika i za zdravstvo i socijalnu skrb.

3.4.5. Centar za socijalni rad Travnik

CSR Travnik ima 12 zaposlenika, a prema Pravilniku o unutarnjem ustroju i sistematizaciji radnih mjesta treba imati 17 zaposlenika. Od ukupnoga broja zaposlenika: pet su socijalni djelatnici, jedan je pravnik, jedan obračunski radnik s VSS-om, pet je ostalo osoblje i ravnatelj.

U 2008. godini CSR Travnik imao je 91 osobu smještenu u sve vrste ustanova. Korisnici se smještaju u ustanovu koja ima raspoložive kapacitete. CSR Travnik plaća smještaj korisnika u ustanovama, a iz sredstava dobivenih od ministarstva.

Postupak smještaja odvija se tako što liječnik u svome nalazu napiše preporuku u koju ustanovu treba smjestiti korisnika, a to su najčešće zavodi Drin i Bakovići.

Obraćali su se za smještaj korisnika i zavodima u Jakešu i Sokocu, ali su na listi čekanja.

Zaposlenici CSR-a Travnik najčešće su skrbnici osobi koja se smješta u ustanovu, jer srodnici ne žele preuzeti tu obvezu. Za skrbništvo zaposlenici ne dobivaju nikakvu naknadu. Skrbnici zbog nedostatka sredstava rijetko obilaze korisnike, i to najčešće kada im je usput ili kada smještaju drugog korisnika u ustanovu. CSR Travnik redovito dobiva izvješća od ustanova o stanju korisnika.

Korisnicima koji se smještaju u ustanovu uglavnom se u zakonskoj proceduri oduzima poslovna sposobnost. Što se tiče imovine, osniva se povjerenstvo koje izađe na teren i obavi popis.

Za uređivanje prava iz zdravstvenog osiguranja potrebna je odluka o liječenju izvan kantona. Za osobu smještenu u ustanovu u hitnim se slučajevima u praksi osigurava smještaj u bolnicu, pa se naknadno pribavlja odluka o odobravanju liječenja na području drugog kantona. Postupak traje oko 10 dana. U ministarstvu smatraju da rad ustanova treba nadzirati inspekcija, a i zaposlenici CSR-a trebaju biti članovi upravnih odbora ustanova.

3.4.6. JU Kantonalni centar za socijalni rad Kantona Sarajevo

Prema izjavi ravnateljice Centra za socijalni rad Kantona Sarajevo (u daljnjem tekstu: CSR), do 1992. godine postojali su standardi i normativi socijalne skrbi, a od 1992. godine status ustanova socijalne skrbi nije riješen, zbog čega ustanove rade prema nepisanim pravilima, a na osnovi formiranih timova koji samostalno donose odluke.

CSR-u nisu poznati standardi i kriteriji po kojima rade. CSR slobodno procjenjuje na osnovi dijagnoze u koju ustanovu treba smjestiti korisnike. U pravilu, zahtjev za smještaj korisnika dostavlja svim ustanovama, sve dok ga neka od ustanova ne primi, te ako ga niti jedna ne primi, korisnik ostaje u svome dotadašnjem okruženju. U CSR-u nisu sigurni smještaju li korisnika u odgovarajuću ustanovu, budući da se vode logičnim razlozima - bolje ga je smjestiti bilo gdje, nego da ostane na ulici.

Ono što se trenutačno događa u ustanovama rezultat je saznanja da nema sustava, zakona i da se država ne brine o funkcioniranju zavoda, pa se sami snalaze i primaju sve korisnike za koje imaju osigurano financiranje odnosno plaćanje, jer samo tako ustanova može raditi.

Što se tiče Zavoda Pazarić, u njega ne može biti smještena niti jedna osoba koja nije kategorizirana, bez obzira na spol i godine. Međutim, oni taj standard zadržavaju isključivo iz razloga što imaju dovoljan broj zahtjeva za smještaj korisnika. Ne primaju osobe s lakšom retardacijom i duševne bolesnike.

Zavodi Drin i Bakovići ne pridržavaju se prijeratnih standarda, prema kojima su se u Drin smještala djeca, a u Bakoviće odrasli korisnici. Što se tiče CSR-a, oni nemaju liste čekanja za smještanje korisnika u zavode, dok takve liste čekanja imaju samo zavodi.

Za duševne bolesnike kod kojih je bolest nastala kao posljedica uživanja droga i alkohola postoji lista čekanja, jer nema kapaciteta za njihov smještaj, a Bakovići ih uglavnom ne primaju.

Općenito, u zavodima se nitko ne pridržava prijeratnih kriterija nego ravnatelji primjenjuju standarde koje su sami propisali. CSR-i na području Sarajevskog kantona donose Odluku o smještaju korisnika u zavode (sa svom pratećom dokumentacijom) i dostavljaju prijedlog ugovora ustanovi u koju se smješta korisnik. U drugim kantonima CSR-i samo donose odluku o smještaju korisnika u zavod, a resorna ministarstva potpisuju ugovore.

Ugovor je čisto obvezne naravi i sadrži odredbe o obvezi plaćanja cijene smještaja korisnika i provođenja nadzora i skrbi o osobama koje su pod skrbništvom.

Stavljanje pod skrbništvo provodi se u skladu s odredbama Zakona o mentalnom zdravlju, kada CSR na prijedlog liječničkog tima pokreće postupke. Postupak oduzimanja poslovne sposobnosti pokreće se ako korisnik ne želi dobrovoljno biti smješten u ustanovu. Najveći problem je činjenica što nitko od rodbine ili daljnjih srodnika ne želi biti skrbnikom takvim osobama. Zbog toga zaposlenici CSR-a preuzimaju tu odgovornost na sebe, iako faktički nemaju vremena posvetiti se ulozi skrbnika, kako je to Obiteljskim zakonom propisano. Za ispunjenje ovih obveza nemaju nikakvu naknadu niti refundaciju troškova, a kada se uzme u obzir da su obvezni skrbiti o 10 i više osoba, oni objektivno to ne mogu činiti u radno vrijeme. U zavodima ne postoji praksa uključivanja skrbnika i obavještanja o stanju pojedinih korisnika niti o načinu liječenja i rehabilitacije.

CSR svakog mjeseca, orijentacijski, plaća oko 150.000 KM zavodima Drin i Pazarić, a Bakovićima 160.000 KM, jer je cijena smještaja u ovim zavodima za korisnike s područja ovoga kantona 880 KM, pa je procijenjeno da zavodi imaju solidan prihod iz kojega bi mogli bolje financirati svoju djelatnost. Zavodi dostavljaju izvješća o stanju korisnika samo na zahtjev skrbnika, i to tromjesečna ili šestomjesečna izvješća. Kako je zakonom propisana naknada skrbnicima, koja se ne isplaćuje, skrbnik se zadovoljava formalnim izvješćem zavoda u vezi sa stanjem korisnika.³³

3.4.7. Ministarstvo zdravlja i socijalne skrbi Republike Srpske

Prema izjavi pomoćnika ministra Ljube Lepira, ovo ministarstvo je od 2006. godine veoma angažirano na poboljšanju usluga koje pružaju zavodi u Višegradu i Prijedoru, a za razdoblje od 14. do 19. 9. 2009. godine planiran je posjet Zavodu u Višegradu. Ministarstvo ispunjava svoje zakonske obveze nadzora nad radom spomenutih zavoda, tako da je 2007. godine obavljena kontrola u Zavodu Prijedor, kada su i uočene određene nepravilnosti. Te nepravilnosti su, prema saznanjima g. Lepira, naknadno otklonjene. Također, Ministarstvu se dostavljaju i cjelokupno obrađeni zahtjevi prilikom smještaja novih korisnika, a zahtjeve odobrava Ministarstvo.

Što se tiče financijskih sredstava, Ministarstvo financira adaptacijske i sanacijske radove na objektima zavoda, te sufinancira dio troškova smještaja korisnika (nabavu ogrjeva i materijalno-tehničkih sredstava).

³³ Prije rata je pri SiZ-ovima za socijalnu i dječju zaštitu postojalo tijelo koje su činile stručne osobe: liječnici, predstavnici CSR-a, SiZ-ova socijalne skrbi, fakultetski profesori, koje je bilo obvezno nekoliko puta godišnje obilaziti zavode, sastavljati izvješća o zatečenom stanju i predložiti mjere za otklanjanje problema, ali i istodobno raditi na prikupljanju i rasporedu sredstava za ove namjene te prioritete i, naravno, kontrolirati realizaciju planiranih aktivnosti.

Slovenija i, djelomično, Srbija zadržale se prijašnja zakonska rješenja iz bivše SFRJ, s tim što ih je Slovenija uskladila s međunarodnim standardima i za sada ima najbolje riješena pitanja iz socijalne skrbi na ovim prostorima.

3.4.8. Javna ustanova Centar za socijalni rad Banja Luka

Ravnateljica Centra za socijalni rad Banja Luka (u daljnjem tekstu: CSR Banja Luka) izvijestila je predstavnike Institucije ombudsmana da ovaj centar, kada su u pitanju osobe ometene u razvoju, pruža sustav zaštite i usluga u suradnji s organizacijama civilnog društva. U sastavu CSR-a Banja Luka je poseban Odjel za rad s djecom s posebnim potrebama, te Odjel za smještaj osoba ometenih u razvoju u posebne ustanove. Prema ocjeni ravnateljice, suradnja sa Zavodom Višegrad u znatnoj je mjeri poboljšana u protekle dvije godine, odnosno od kada je CSR Banja Luka zajedno s resornim ministarstvom obavio reviziju smještaja korisnika u zavode. Prilikom revizije uočeno je da se određeni broj korisnika nalazi u zavodima, iako ne ispunjavaju propisane uvjete. Također je uočeno da veliki broj srodnika korisnika ne ispunjava svoju obvezu uzdržavanja, zbog čega je na srodnike izvršen pritisak. CSR Banja Luka redovito inzistira na tome da srodnici obilaze korisnike i zanimaju se za njihov položaj. Srodnici koji su postavljeni za skrbnike obvezni su dostavljati tromjesečna izvješća CSR-u Banja Luka.

Jedan manji broj korisnika u nadležnosti CSR-a Banja Luka nalazi se u ustanovama sličnog tipa na području Federacije BiH, a njihov premještaj ovisi o njima samima, odnosno oni koji su dulje vrijeme u zavodima Drin, Bakovići i Pazarić ne žele mijenjati sredinu, iako bi bilo racionalnije smjestiti ih u Prijedoru ili Višegradu zbog nižih mjesečnih troškova.

Kada je u pitanju financiranje CSR-a Banja Luka, ravnateljica je istaknula kako je do sada bila zadovoljna izdvajanjima iz gradskog proračuna, no skreće pozornost na činjenicu da je za sljedeću godinu planirano smanjenje sredstava. Navodi da CSR Banja Luka redovito izmiruje svoje obveze prema svim zavodima u koje su smješteni njihovi korisnici. Posebice je naglasila kako je na inzistiranje i uz pomoć CSR-a Banja Luka u Višegradu osposobljena jedna stambena jedinica za realizaciju projekta „Stanovanje uz podršku“.

Kad je u pitanju postupak smještaja, zahtjev obrađuju stručnjaci (psiholog, sociolog i pravnik), nakon čega vijeća u sastavu CSR-a Banja Luka (vijeće za djecu, kad su u pitanju djeca, i vijeće za odrasle, kad su u pitanju odrasle osobe) donose rješenja o smještaju u ustanovu. Od prošle godine uz ovaj postupak istodobno se vodi i postupak procjene treba li korisniku oduzeti poslovnu sposobnost, nakon čega se, ukaže li se potreba, pred sudom pokreće odgovarajući postupak. Kod djece mlađe od 15 godina obavlja se kategorizacija odnosno procjena stupanja ometenosti.

Na kraju je ravnateljica skrenula pozornost na to da CSR Banja Luka ima odličnu suradnju s većim brojem nevladinih organizacija.

IV. ZAPAŽANJA I ZABRINUTOSTI OMBUDSMANA

4.1. Pozitivna zapažanja

Funkcioniranje i dugogodišnja opstojnost isključivo korištenjem vlastitih kapaciteta i bez ikakve podrške vlasti ustanova za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba, posebice u FbiH, rezultat je profesionalne posvećenosti zaposlenika svome poslu. Odnos korisnika prema zaposlenicima za vrijeme posjeta pokazao je da su zaposlenici potpuno posvećeni korisnicima i njihovu najboljem interesu. Zaposlenici zavoda, čak i Zavoda Pazarić u kojem se uglavnom radi o zaposlenicima s dugogodišnjim radnim iskustvom (20-30 godina radnog staža) i koji su evidentno izloženi mobingu uprave, ulažu najveće napore kako bi boravak korisnika bio što uvjetniji, uz visok stupanj improvizacije s obzirom na izostanak sustavnog pristupa zbrinjavanju ove kategorije, te izostanak podrške nadležnih tijela vlasti. Ovo je bitno naglasiti budući da zaposlenici Zavoda nemaju mogućnost bilo kojoj instituciji ukazati na probleme s kojima se susreću u obavljanju svoga veoma teškog posla, jer u slučajevima kada su ukazali na slabosti sustava, a koje se u znatnoj mjeri odražavaju i na prava korisnika, nisu dobili primjerenu i djelotvornu zakonom propisanu zaštitu. To se naročito odnosi na zaposlenike Zavoda Pazarić koji niz godina traže od nadležnih vlasti da poduzmu mjere u cilju zaustavljanja nezakonitih radnji, mobinga, ali i uskraćivanja prava korisnika. Sve se završava između zaposlenika i ravnatelja, te u slučaju kada je ravnatelj „slaba karika“, rad ustanove postaje upitan. U svim posjećenim zavodima izaslanstvo Institucije ombudsmana ocijenilo je da je riječ o osoblju koje više nego humano

obavlja poslove i samo rješava, koliko je god moguće, probleme s kojima se susreću korisnici. O tome svjedoče i izjave korisnika/ca s kojima smo razgovarali i koji su bili prepuni riječi hvale za osoblje. U prilog iznimnim osobnim naporima, koji se sreću samo među profesionalcima koji vole svoj posao, govori i činjenica da se iznimno malo, gotovo nikako, ovi humanisti i stručnjaci ne usavršavaju.

4.2. Opće zabrinutosti

4.2.1. Nedostatak definicije i kategorizacije

Mentalno invalidne osobe spadaju u skupinu invalidnih osoba. Za ovu se kategoriju često rabe različiti nazivi, poput »osobe s teškoćama u razvoju«, »osobe s posebnim potrebama«, “osobe s mentalnom retardacijom”, “osobe ometene u razvoju”, kao i »osobe s intelektualnim teškoćama«. Upravo nedostatak zakonom utvrđene terminologije stvara pravnu konfuziju, što otvara mogućnost narušavanja dosljednosti u primjeni zakona pa i nijekanje određenih povlastica, odnosno pojedinih prava ovoj kategoriji. Na terenu je uočeno razumijevanje termina mentalne retardacije, a i uporaba definicije nije uređena. Naime, u različitim zakonima i područjima djelovanja kojima se uređuju prava mentalno invalidnih osoba koriste se različite definicije, odnosno nedostaje jasna opća definicija. To za posljedicu ima i nemogućnost kategorizacije mentalno invalidnih osoba sa stajališta određivanja radi li se o osobama koje trebaju biti smještene u ustanove zdravstvene zaštite ili socijalne skrbi.³⁴

Istodobno u praksi u BiH ne postoji stvarna kategorizacija ustanova, posebice ne prema stupnju mentalne retardacije korisnika, iako su ravnatelji ustanova iznijeli stajalište prema kojemu je svaka od posjećenih ustanova namijenjena za smještaj određene kategorije mentalno invalidnih osoba. Stanje u ustanovama, odnosno korisnici koji su bili u ustanovama u vrijeme posjeta, pokazali su da ne stoji stajalište prema kojemu Zavod Pazarić služi samo za smještaj djece i mladeži, Zavod Baković za smještaj starijih osoba s blažom mentalnom retardacijom i Zavod Drin za smještaj mentalno invalidnih osoba s težom mentalnom retardacijom. U svim su ustanovama zatečene sve kategorije korisnika, jer nema sustavnog smještaja u ustanove, već se smještaj odvija, osobito u FBiH, po principu “slobodnog mjesta”, a što u velikoj mjeri ovisi o odlukama ravnatelja ustanove. Ova metoda smještaja stoga je u velikoj mjeri utemeljena na proizvoljnosti i subjektivnom načelu, te predstavlja dodatnu teškoću ravnateljima ustanova, naročito u FBiH s obzirom na činjenicu da su potrebe veće od raspoloživih kapaciteta ustanova.

Kada je u pitanju kategorizacija korisnika, poseban problem u Republici Srpskoj je razdvojenost korisnika prema spolu.³⁵

4.2.2. Zakonodavstvo

Zakonodavstvo kojim se uređuju status i prava mentalno invalidnih osoba u BiH neprimjereno je i neusklađeno s međunarodnim standardima, a osobito sa Standardnim pravilima o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom. Ta činjenica stvara prostor za proizvoljnost i izostanak osiguranja načela jednakog tretmana svih mentalno invalidnih osoba, bez diskriminacije. To najbolje potvrđuje pitanje smještaja u ustanove, jer je nejasno po kojem se kriteriju sastavlja lista za prijam, s obzirom na dugačak popis mentalno invalidnih osoba koje čekaju na smještaj. Neprimjerenost zakonodavstva otvara i pitanje pristupa pravima za mentalno oboljele osobe, a prisutna je i neprimjerenost zakonodavstva kojim se uređuju uspostava i rad ustanova za smještaj mentalno invalidnih osoba, naročito u FBiH. Ovaj je problem posebno došao do izražaja nakon što je FBiH preuzela ulogu osnivača ovih ustanova, a pritom prethodno ili samim zakonom nisu riješena tranzicijska pitanja, kao što je pitanje pravne djelidbe Zavoda Fojnica unutar kojeg su Baković i

³⁴ Kriterij za *medicinsku* definiciju jest uzrok, za *socijalnu* definiciju stupanj socijalne prilagodbe, a za *pedagošku* to je sposobnost za odgoj i obrazovanje.

³⁵ Razdvajanje korisnika po osnovi spola predstavlja izravnu povredu Pravila 9. (Obiteljski život i osobni integritet Standardnih pravila, a kojim se utvrđuje da “države trebaju poticati puno sudjelovanje osoba s invaliditetom u obiteljskom životu. Trebaju promicati njihovo pravo na osobni integritet i paziti da se zakonima ne diskriminiraju osobe s invaliditetom u pogledu spolnih veza, braka i roditeljstva”.

Drin dvije poslovne jedinice, a ne zasebni subjekti, nije postignuta djelidbena ravnoteža, postupak razdvajanja nije završen, tako da je nejasno koja je prava i obveze FBiH preuzela. Dodatno stanje komplicira činjenica da u ovim ustanovama nikada nije obavljena revizija, a pritom je Financijska policija FBiH više puta konstatirala nezakonito finansijsko poslovanje u Zavodu Pazarić, što je predmetom razmatranja i nadležnog tužiteljstva. Nejasan je i izostanak konzultacija s kantonalnim ministarstvima socijalne skrbi koji plaćaju troškove smještaja, kao i centara za socijalni rad koji upućuju mentalno invalidne osobe u ove ustanove i čiji su zaposlenici u najvećem broju slučajeva skrbnici osobama smještenim u ustanove. Naročito je zabrinjavajuće što nije razmotreno pitanje imovine ustanova, a Zakon o preuzimanju uloge osnivača ne sadrži ni preambulu, pa je nejasna pravna osnova za ovu aktivnost, osobito uzme li se u obzir da je, osim imenovanja upravnih i nadzornih odbora, izostala realizacija bilo kojeg drugog prava, a posebice obveze. Zakonodavstvo sadrži niz manjkavosti, posebice u dijelu kojim se uređuje pitanje nadzora. Tako u FBiH, gdje je propisan obavezan nadzor (članak 10.) koji provode četiri ministarstva, nije uređeno kako će se nadzor odvijati. Rezultat toga je da tri ministarstva uopće nisu uključena u postupak nadzora.

4.2.3. Prava korisnika

Nedostatak primjerenog zakonodavstva, kako onoga kojim se uređuju prava mentalno invalidnih osoba tako i zakonodavstva kojim se uređuju uspostava i rad ustanova za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba, rezultirao je otežanim i nekonzistentnim ostvarivanjem prava, bez jasno uspostavljenih načela. To stvara mogućnost za proizvoljnost i stoga su ombudsmeni duboko zabrinuti u svim dijelovima zaštite prava mentalno invalidnih osoba. Prije svega, u FBiH nadzor nad stručnim radom i nadzor nad zakonitošću rada zavoda prema Zakonu provode nadležna ministarstva. Nažalost, prilikom posjeta konstatirano je da predstavnici nijednog ministarstva nisu posjetili zavode. U RS-u je zabilježena intervencija nadležnog ministarstva u Zavodu Prijedor u 2007. godini, nakon čega su uočeni nedostaci otklonjeni. Slično je bilo i u Višegradu.

4.2.3.1. Smještaj i uvjeti u ustanovama

Izalanstvo Institucije ombudsmana je za vrijeme posjeta ustanovama uočilo da je osnovni problem prenapučenost, osobito u FBiH. Istodobno svaki zavod i dalje ima popis mentalno invalidnih osoba na čekanju za smještaj. Problem je prisutan jer često složenost slučajeva na terenu zahtijeva hitan smještaj u ustanovu, zbog čega su zavodi, a pod pritiskom centara za socijalni rad i kantonalnih ministarstava socijalne skrbi u FBiH, prisiljeni primiti mentalno invalidnu osobu, što dovodi do prenapučenosti. U sobama u kojima su smješteni korisnici, bez obzira na to je li riječ o manjoj ili većoj prostoriji, imaju mnogo kreveta, koji su nerijetko kreveti na kat, tako da se ne može govoriti o standardu od 4 m² po osobi, a koji se zahtijeva za osobe koje se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne. Iz toga se može zaključiti da su mentalno invalidne osobe smještene u lošijim uvjetima od zatvorenika koji su počinili kaznena djela. Ovakvi uvjeti smještaja narušavaju pravo na privatnost korisnika/ca i stvaraju uvjete za eventualno širenje zaraznih bolesti, a i higijenu je teško održavati na zadovoljavajućoj razini. Prenapučenost ustanova korisnicima pogoduje stvaranju konfliktnih situacija i onemogućava bilo kakav terapijski rad.

Zavodi raspolažu malim brojem kupaonica. Primjerice, na dva mokra čvora dolaze svi s odjela, a to je oko 40 korisnika. Niti jedan zavod nema kupaonicu prilagođenu osobama s invaliditetom, već se u većini zavoda poduzimaju određene improvizacije i prilagodbe kako bi osoblje moglo održavati higijenu korisnika. Ono što je neprihvatljivo sa stanovišta zaštite dječjih prava jest okolnost koju smo zatekli u jednoj ustanovi u dječjem paviljonu, a odnosi se na prostoriju koja je u isto vrijeme i mokri čvor i prostorija za odmor i presvlačenje odgajateljica.

Ambijent je u većini prostorija u zavodima „hladan“. Unutrašnjost je bezlična, oskudno namještena, s rijetkim slikama ili drugim predmetima koji uljepšavaju zidove i prostorije. Nedostaju žive boje koje bi svakako utjecale na podizanje dobrog raspoloženja korisnika/ca. Ambijent je „obojan“ i šarolik jedino u dječjim paviljonima, premda ne u svim i u nedovoljnom opsegu. Nedostaje igračkica i drugog didaktičkog materijala koji bi se mogao primjenjivati u radu s djecom. Također je primijećeno da dvorišta i prostor za igru djece u većini zavoda nisu odgovarajuće riješeni.

4.2.3.2. Zdravstvena zaštita

Poražavajuće je što još nije sustavno riješena zdravstvena zaštita korisnika smještenih u zavodima. Svaki zavod u FBiH ima isti problem ako je korisniku potrebna zdravstvena usluga, a dolazi iz drugog kantona u kojemu ima zdravstveno osiguranje. Takvoga korisnika bolnica kantona u kojemu je zavod primi kao hitan slučaj, ali tada osoblje rješava administrativni problem između kantona. Postupak iziskuje vrijeme i bezbroj zamolbi zaposlenika zavoda. Zbog ove administrativne prepreke, zavodi najčešće sami prevoze korisnika u kanton u kojemu je zdravstveno osiguran na liječenje, ako se ne radi o hitnom slučaju.

Međutim, vrlo je važno istaknuti da se, kada je u pitanju bolničko liječenje korisnika u zavodima, radi samo o hitnim intervencijama. Nerijetko bolnice odbijaju primiti ove bolesnike, pošto zahtijevaju poseban tretman, pravdajući se svojom neosposobljenošću za rad s takvim pacijentima. Ukoliko se ne radi o hitnim operacijama, pacijenti iz zavoda čekaju mjesecima ili takvu uslugu nikako ni ne dobiju.

Primjera ima bezbroj. Kad je u pitanju stomatološka zaštita, radi se isključivo oralana kirurgija/samo vađenje zuba, tako da najveći broj korisnika nema zube.

Zabrinjavajuće je, s obzirom na vrstu ustanova, i to što prema svojoj djelatnosti uz socijalnu osiguravaju i zdravstvenu zaštitu, a pritom nemaju u radnom odnosu liječnika, odnosno liječnik je istodobno VD ravnatelja ili upućen na specijalizaciju.³⁶ Broj korisnika smještenih u sve ustanove zahtijeva stalnu zdravstvenu zaštitu koju pruža liječnik, naročito imajući u vidu da je veliki dio korisnika stalno pod terapijom lijekovima. Kvaliteta pružene zdravstvene zaštite zaključivanjem ugovora o djelu s liječnicima je upitan, jer je tim liječnicima taj angažman dodatni rad koji treba „pomiriti“ s njihovim redovitim angažmanom po osnovi radnog odnosa. Logičnije je ugovore zaključiti sa zdravstvenim ustanovama ili da zavodi zaposle liječnike specijalističkih struka po osnovi stalnih ugovora o radu.

4.2.3.3. Obrazovanje

Pravo na obrazovanje u ustanovama je potpuno zanemareno, a što je u suprotnosti s Pravilom 6. (Odgoj i obrazovanje) Standardnih pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom, prema kojemu „države trebaju priznati načelo jednakih mogućnosti obrazovanja i odgoja u osnovnim i srednjim i višim školama djeci, mladeži i odraslim osobama s invaliditetom u integriranim uvjetima. Moraju se pobrinuti da školovanje osoba s invaliditetom bude integralnim dijelom općeg školskog sustava.

4.2.3.4. Komunikacija sa skrbnicima i srodnicima

Ova je komunikacija isključivo utemeljena na interesiranju roditelja, a što je često izravno ovisi o njihovoj ekonomskoj situaciji. U većini slučajeva korisnici smješteni u ustanove dolaze iz obitelji u lošim materijalnim prilikama, tako da članovi obitelji nisu u mogućnosti doći u posjet korisniku. Također i skrbnici koji su zaposlenici centara za socijalni rad zbog materijalnih uvjeta, ali i prezaposlenosti i činjenice da im skrbništvo nije redoviti posao, ne mogu se u dovoljnoj mjeri brinuti o pravima i interesima korisnika niti ih posjećivati. Uglavnom su to slučajni posjeti kada službeno, povodom nekog drugog pitanja, dolaze u ustanovu u kojoj je korisnik smješten. Zaposlenici ustanova svjesni su značaja ne samo ove komunikacije već i komunikacije s drugim osobama, ali je ovaj standard nemoguće održati s postojećim kapacitetima ustanova, ali i nagomilanim i neriješenim pitanjima.

4.2.3.5. Izolacija i fiksiranje

Sobe za izolaciju agresivnih, uznemirenih korisnika/ca odstupaju od standarda dostojnih dostojanstva ove skupine ljudi. Nema mogućnosti nadzora korisnika/ce dok je u sobi niti zaštite od eventualnih ozljeda, jer zidovi nisu obloženi. Uglavnom je pitanje fiksacije i izolacije riješeno internim pravilima ustanova, a u nekima ta pravila nisu ni donesena.

³⁶ Ovakvo ponašanje protivno je članku 2. Standardnih pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom: „Nadležne vlasti trebaju raditi na stvaranju programa na kojima će raditi multidisciplinarni timovi stručnjaka sa svrhom ranog otkrivanja, dijagnosticiranja i tretmana oštećenja“ i „države trebaju osigurati da osobe s invaliditetom, osobito najmanja djeca i ostala djeca, dobivaju istu kvalitetu zdravstvene zaštite u okviru istog sustava kao i ostali članovi društvene zajednice.

4.2.4. Upravna i nadzorna tijela

Upravljačka tijela u zavodima u FBiH su imenovana – postoje upravni i nadzorni odbori, a u tijeku je izbor ravnatelja – postojeći su u statusu vršitelja dužnosti. Zabrinjavajuće je što u upravljačkim tijelima ni u jednom zavodu nisu roditelji niti predstavnici centara za socijalni rad, a samo je u Zavodu Drin jedan član Upravnog odbora zaposlenik otoga zavoda. Uz to, članovi upravnih i nadzornih odbora primaju novčanu naknadu – novac se izdvaja iz cijene usluga korisnika. To znači da svaki zavod mjesečno mora izdvojiti naknadu za svakog člana odbora i posebno platiti troškove prijevoza za dolazak na sjednice. Radi uštede, pojedini zavodi sami organiziraju prijevoz članova do zavoda, a u nekim ustanovama sjednice upravnog odbora održavaju se izvan zavoda. Iako je plaćen za svoj rad, najveći broj članova upravnih i nadzornih odbora u FBiH nikada nije ni obišao zavod niti eventualno razgovarao s osobljem i korisnicima, kako bi mogao sagledati stvarno stanje.

4.2.5. Osoblje

Osim činjenice da je osoblje u nekim ustanovama izloženo mobingu (Zavod Pazarić), potpuno je izostao bilo kakav oblik brige za mentalno zdravlje osoblja koje radi s mentalno invalidnim osobama. Praksa kontinuiranog stručnog usavršavanja osoblja u zavodima izostala je u posljednjih pet-šest godina, tako da stručnjaci zaposleni u ovim ustanovama nemaju priliku doznati za inovacije u svojoj profesiji niti mogućnost razmijeniti iskustva s kolegama u drugim ustanovama sličnog tipa u regiji ili inozemstvu. Posebno je zabrinjavajuća činjenica što su rijetki primjeri stručnog okupljanja zaposlenika zavoda u samoj BiH. Resorna ministarstva, pod opravdanjem da nemaju sredstva za takve seminare, konferencije, edukacije ili druge oblike stručnog usavršavanja, ne pokazuju interes za osuvremenjavanjem metoda rada u zavodima koji su predmetom ovoga Izvješća.

Programi prevencije sindroma „sagorijevanja“ se ne realiziraju, osim u situacijama kada su ravnatelji ustanova, na osobno inzistiranje, upriličili seminare za osoblje s ciljem njihove zaštite od ove profesionalne bolesti. Kako je poznato, sindrom „sagorijevanja“³⁷ karakterističan je za pomažuće profesije u kojima se stručnjaci mnogo osobno angažiraju, tako da je nužno poduzeti mjere njihove zaštite, a osobito zaštite njihova zdravlja. Time bi se doprinijelo podizanju kvalitete rada i produktivnosti u radu s korisnicima.

Zatečeno stanje u ustanovama evidentan je pokazatelj da se nemogućnost stručnog usavršavanja i rizik profesionalnog obolijevanja odražavaju na kvalitetu pruženih usluga osoblja i njihovu spremnost za zauzimanje profesionalnog pristupa u radu.

Problem kadra evidentan je u svim posjećenim zavodima. Nedovoljan broj stručnjaka i općenito osoblja teško može odgovoriti na potrebe korisnika. Jedna od ilustracija odnosi se to što ne mogu organizirati izlazak nepokretnih korisnika i djece u dvorište, već ih samo iznose na terase i pitanje je koliko to često čine. A jasno je da bi boravak na svježem zraku i promjena ambijenta itekako blagotvorno utjecala na njihovo psihofizičko stanje.

U nekim od ustanova medicinsko osoblje nosi bijele mantile, što je rudiment zastrjenog medicinskog modela u liječenju osoba s mentalnim invaliditetom ili duševnim oboljenjem. Na taj se način otvara prostor za granicu „zdravih“ i „bolesnih“ te se otvaraju vrata marginalizaciji jedne skupine koja ima određene specifičnosti u psihofizičkom funkcioniranju.

4.2.6. Suradnja s drugim institucijama i organizacijama

Suradnja zavoda i drugih stručnih institucija nije na zadovoljavajućoj razini. Ova suradnja bi, prema ocjenama osoblja, mogla biti intenzivnija. Slično je i s nevladinim sektorom, školama i lokalnom zajednicom. Praksa socijalne inkluzije korisnika zavoda nije zadovoljavajuća i morala bi se intenzivirati. Na taj bi se način bi isključila postojeća marginalizacija ove specifične skupine i utjecalo na smanjivanje predrasuda prema ljudima s mentalnim invaliditetom.

³⁷ Psihičke posljedice rada s ljudima u nevolji i krizi obično se označavaju pomoću tri pojma: sindrom sagorjevanja ili "burnout", reakcija kontratransfera i posredna traumatizacija pomagača.

Ovo Izvješće Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH ukazuje na to da etnitske strukture vlasti gotovo nikako ili vrlo malo ulažu sredstva u izgradnju, adaptaciju, sanaciju i opremanje zavoda, te se stječe dojam da se radi o „zaboravljenim građanima“.

Sredstva kojima zavodi raspolažu potječu od cijene usluga korisnika i iz eventualnih donacija kojima se održavaju zgrade, osigurava namještaj, oprema za rad, odjeća i obuća za korisnike. Hrana i lijekovi u većini se zavoda moraju kupovati. Nije riješeno stabilno financiranje zavoda u kojima su najčešće trajno smještene mentalno invalidne osobe.

Iz cjelokupnog Izvješća više je nego očito da je poštivanje ljudskih prava mentalno invalidnih osoba u BiH jedno od pitanja kojima se gotovo nijedna od struktura vlasti ne bavi.

4.2.7. Financiranje i uloga osnivača

Neispunjavanje obveza osnivača izravno se odražava na uvjete u ustanovama, posebice na daljnje razvijanje kapaciteta. Ustanove od sredstava koje dobivaju za pružanje usluga mogu osigurati samo smještaj i udovoljavanje najmanjim potrebama kako bi invalidna osoba preživjela, a što nije funkcija ustanova. I to je dovedeno u pitanje, jer funkcioniranje ustanova još uvijek u znatnoj mjeri ovisi o donacijama, posebice građana, tako da većina ustanova u FBiH gotovo da i ne kupuje meso, već se ovom živežnom namirnicom opskrbljuje od kurbana za Bajram. Stoga je zabrinjavajuća stvarna uloga osnivača, naročito uzmu li se u obzir i neizgrađeni kapaciteti resornih ministarstava. Ovo je izraženo u FbIH, gdje nije uspostavljena odgovarajuća unutarnja struktura nadležnog ministarstva kojom bi se osiguralo praćenje prava mentalno invalidnih osoba, ali i rada ustanova kao preduvjeta za poduzimanje mjera na daljnjem unapređenju ovoga područja u cjelini.

V. PREPORUKE

Prisutnost intelektualnih teškoća ne opravdava ni jedan oblik diskriminacije. Mentalno invalidne osobe su različite u sposobnostima, ali jednake u pravima. Posjeti ustanovama za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u BiH koje je obavila Institucija ombudsmana pokazali su da je odsutnost kvalitetne zaštite i potrebnog udjela u pomoći šire zajednice, kao i kontrole i nadzora koje provode nadležna tijela, mentalno invalidne osobe smještene u ustanove učinilo »nevidljivim stanovnicima« zatvorenima u „svojim“ institucijama, izvan svake mreže u sustavu podrške i odgovarajuće pomoći, jednom riječju - osudilo ih je na grubu diskriminaciju i marginalizaciju njihovih problema.

Stoga ombudsmeni BiH shodno svojim ovlastima iz članka 32. Zakona o ombudsmanu BiH:

PREPORUČUJU

I.

- Nadležnim tijelima, i to **Ministarstvu civilnih poslova BiH i Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH** da, u koordinaciji s **Federalnim ministarstvom rada i socijalne politike, Ministarstvom zdravlja i socijalne skrbi RS-a i Vladom Brčko Distrikta**, odmah poduzmu mjere u cilju osiguranja uvođenja suvremenih modela podrške mentalno invalidnim osobama, kako bi se ostvarili ciljevi njihove rehabilitacije, tj. normalizacija, društveno uključivanje, individualizacija te poticanje samostalnosti i autonomije invalidnih osoba u najvećoj mogućoj mjeri. U tom smislu trebaju nužno **odmah poduzeti aktivnosti za izradu strateškog dokumenta** u skladu sa suvremenim nastojanjima sadržanim u Akcijskom planu Vijeća Europe za osobe s invaliditetom i Pravilu 14. Standardnih pravila (Stvaranje politike i planiranje) u cilju preobrazbe segregacijskog i karitativnog odnosa prema osobama s mentalnim invaliditetom. Pravila obvezuju državu na pokretanje i planiranje odgovarajuće politike za osobe s invaliditetom, te poticanje i podupiranje djelovanja i na regionalnoj i na lokalnoj razini, te osiguranje mehanizama kojima će se jamčiti puna primjena donesenih propisa.

➤ Strateškim dokumentom treba:

- a. utvrditi ***mjere za usvajanje zakonodavnog okvira*** koji će na sveobuhvatan način ***urediti prava mentalno invalidnih osoba*** uz puno uvažavanje Standardnih pravila, s obzirom na to da su ovi standardi sastavljeni u skladu s međunarodnim dokumentima³⁸;
- b. utvrditi ***mjere za usvajanje zakonodavstva*** kojim će na potpun i sveobuhvatan način ***urediti pitanje funkcioniranja ustanova*** za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba, uz prethodno rješavanje spornih pitanja. Za ovu mjeru, posebice u Federaciji BiH, potrebno je formirati stručni tim u kojemu će biti predstavnici različitih struka, uz obvezno konzultiranje institucija koje osiguravaju socijalne usluge (centri za socijalni rad) i kantonalnih ministarstava iz čijih se sredstava plaća funkcioniranje ustanova. Do donošenja odgovarajućeg zakonodavstva u Federaciji BiH treba se suzdržati od poduzimanja aktivnosti u skladu sa Zakonom o preuzimanju prva osnivača kojima bi se i dalje narušavali ionako veoma složeni odnosi u ustanovama. Potrebno je poduzimati samo mjere prema pravu nadzora, a u cilju otklanjanja nezakonitosti;
- c. ***utvrditi jasnu definiciju mentalno invalidne osobe*** kako bi se osiguralo korištenje precizne i konzistentne definicije u cjelokupnom zakonodavstvu i politici u BiH u svim sferama života. Nadležna tijela trebaju usvojiti i akte za kategorizaciju mentalno invalidnih osoba, a što je preduvjet za kategorizaciju ustanova;
- d. izraditi temeljna načela, uz uvažavanje međunarodnih standarda kojima se uređuju prava mentalno invalidnih osoba, za kategorizaciju ustanova u koje se smještaju. Treba ***razmotriti i mogućnost uspostave trijažnog centra*** koji bi, na osnovi medicinskih, socijalnih, pedagoških i drugih pokazatelja, odlučivao o smještaju svake mentalno invalidne osobe.

Nadležna tijela za postupanje prema preporukama

- Ministarstvo civilnih poslova BiH
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
- Federalno ministarstvo rada i socijalne politike
- Ministarstvo zdravlja i socijalne skrbi RS-a
- Vlada Brčko Distrikta BiH

Rokovi

Nadležna tijela dužna su u roku od 60 dana izraditi strateški dokument (Plan aktivnosti) čime bi se osigurala realizacija preporuke pod točkom 1. Kako je riječ o dugoročnoj mjeri, nadležna tijela dužna su nastaviti neprekidno izvješćivati ombudsmane o daljnjem napretku u primjeni donesenog strateškog dokumenta.

II.

Federalnom ministarstvu rada i socijalne politike, Ministarstvu rada i boračko-invalidske zaštite RS-a, Federalnom ministarstvu zdravstva, Ministarstvu zdravlja i socijalne skrbi RS-a, Federalnom ministarstvu obrazovanja, znanosti, kulture i sporta, Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a i nadležnim ustanovama obuhvaćenim ovim Izvješćem, svako u svome djelokrugu odgovornosti, trebaju odmah:

³⁸ Ovaj dokument utemeljen je na sljedećim međunarodnim dokumentima: Međunarodna povelja o ljudskim pravima, s Općom deklaracijom o pravima čovjeka, Međunarodni ugovor o ekonomskim, socijalnim i kulturalnim pravima, Međunarodni ugovor o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima djeteta, Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, kao i u skladu sa Svjetskim programom djelatnosti u vezi s invalidnim osobama.

1. poduzeti mjere u cilju poboljšanja institucionalnog smještaja mentalno invalidnih osoba, uz razmatranje mogućnosti proširenja kapaciteta (posebno je kritično stanje u Zavodu Drin) ili zatražiti promjenu namjene drugih objekata (vojarne i sl.);
2. uskladiti sistematizaciju radnih mjesta s potrebama ustanova ovakvog tipa, te angažirati veći broj stručnjaka različitih profila potrebnih za rad s osobama koje imaju mentalni invaliditet;
3. izraditi plan i organizirati sustavne kontinuirane programe stručnog usavršavanja osoblja u zavodima;
4. realizirati programe preveniranja sindroma „sagorijevanja“ osoblja koje radi u zavodima;
5. posvetiti naročitu pozornost ambijentu u kojemu djeca i odrasli korisnici u zavodima provode vrijeme i primaju posjete (upotpuniti ga igračkama, slikama, predmetima veselih boja, oslikati zidove i sl.);
6. omogućiti osoblju da radi u svojoj odjeći ili uniformi koja nije simbol medicinske ustanove („skinuti“ bijele mantile);
7. izraditi normative za izolaciju i fiksaciju koji će biti utemeljeni na jednakim načelima za sve ustanove, te sobe za izolaciju prilagoditi standardima važećim za demokratski razvijena društva;
8. osigurati kvalitetniju zdravstvenu zaštitu i rad s korisnicima zapošljavanjem liječnika, defektologa i drugog stručnog kadra, s obzirom na to da je veći broj ovih kadrova prijavljen zavodima za zapošljavanje;
9. uspostaviti/intenzivirati suradnju s ustanovama sličnog tipa, nevladinim sektorom, školama, medijima i lokalnom zajednicom u cilju smanjenja marginalizacije i prisutnih predrasuda prema ovoj skupini ljudi;

Nadležna tijela i rok za postupanje

- Federalno ministarstvo rada i socijalne politike
- Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite RS-a
- Federalno ministarstvo zdravstva
- Ministarstvo zdravlja i socijalne skrbi RS-a

Sve ustanove obuhvaćene ovim Izvješćem dužne su u roku od 60 dana dostaviti ombudsmanima BiH izvješće o postupanju prema ovoj preporuci.

III.

Federalnom ministarstvu rada i socijalne politike da odmah započne uređivati pitanje funkcioniranja ustanova za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba za koje je nadležno, sukladno Zakonu o preuzimanju prva osnivača, uz hitno prethodno rješavanje u ovom Izvješću evidentiranih spornih pitanja.

Do donošenja odgovarajućeg zakonodavstva u skladu sa strateškim dokumentom iz točke I. ove preporuke osigurati provedbu mjere prema pravu nadzora, u cilju otklanjanja nezakonitosti, i suzdržati se od svih aktivnosti kojima bi se i dalje narušavali ionako veoma složeni odnosi u ustanovama.

U tom smislu:

1. odmah obustaviti isplate naknada za rad članovima upravnih i nadzornih odbora ustanova iz sredstava koja se dobivaju za smještaj korisnika u ustanovu;
2. preispitati način izbora i imenovanja članova upravnog i nadzornog odbora s aspekta potrebe za osiguranje u radu ovih tijela na paritetnoj osnovi sudjelovanje roditelja/skrbnika, zaposlenika i osnivača, te cijiniti znanje i iskustvo u ovom području kao osnovni kriterij;
3. ojačati svoje kapacitete za provedbu mjera nadzora prema zakonu i preispitati postoji li sukob interesa zaposlenika ministarstva s obzirom na njihovo sudjelovanje u radu upravnih i nadzornih odbora;
4. osigura u svim ustanovama provedbu financijske revizije, ali i poduzimanje mjera za otklanjanje nezakonitosti koje su u nekim ustanovama utvrdila inspeksijska tijela, posebice u Zavodu Pazarić;
5. razmotriti rješenja za sva otvorena pitanja vezana uz preuzimanje uloge osnivača, kao što su imovina, djelibbene bilance itd.;

6. kao prvo među jednakima, osigurati uključenost ostalih resornih ministarstava koja prema Zakonu imaju pravo i obvezu nadzora;
7. organizirati konzultativne sastanke s kantonalnim ministarstvima socijalne skrbi i predstavnicima centara za socijalni rad koji imaju najviše smještenih štíćenika u ustanovama radi rješavanja svih spornih pitanja, kao i formirati stručne timove za odlučivanje o smještaju s članovima raznih struka, uz obvezno konzultiranje institucija socijalnog rada i kantonalnih ministarstava iz čijih se sredstava plaća funkcioniranje ustanova.

Nadležno tijelo i rok za postupanje

- Federalno ministarstvo rada i socijalne politike

Nadležno ministarstvo dužno je obavijestiti Instituciju ombudsmana za ljudska prava BiH u roku od 30 dana o poduzetim mjerama pod točkom III. ove preporuke.

IV.

Ombudsmani BiH preporučuju svim nadležnim institucijama i tijelima na koje se odnose predhodne preporuke da uspostave suradnju s međunarodnim organizacijama (UNICEF, UNDP, Svjetska banka) i potencijalnim donatorima, te preispitaju mogućnost korištenja pretpristupnih fondova Europske komisije, a u cilju stvaranja materijalnih pretpostavki za provedbu preporuka.

Banja Luka, 10. 9. 2009. godine

Ombudsmani BiH
Jasminka Džumhur, v.r.
Ljubomir Sandić, v.r.

Aneks I.

Raspored posjeta Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH ustanovama socijalne skrbi

Ustanova	Datum posjeta	Sastav izaslanstva	Napomena
Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Bakovići	2. 7. 2009.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Jasminka Džumhur, ombudsman; ➤ Nives Jukić, voditeljica Odjela za prava invalidnih osoba; ➤ David Tomić, voditelj Odjela za uklanjanje diskriminacije; ➤ Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja; ➤ Amira Krehić, koordinatorica na Projektu prava djece; ➤ Andrea Raguž, vježbenica. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ivo Markija, ravnatelj; ➤ Nikolina Ababović, medicinska sestra,; ➤ Dženana Đozić, pravica; ➤ Marinela Marić, socijalna djelatnica; ➤ Katarina Slomo, pedagoginja; ➤ Marlena Koštroman, socijalna djelatnica.
Centar za prihvat starih i iznemoglih osoba i beskućnika Duje, općina Doboj Istok	7. 9. 2009.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Jasminka Džumhur, ombudsman; ➤ Almedina Karić, savjetnica za odnose s javnošću; ➤ Haris Šahbaz, predstojnik Ureda ombudsmana BiH. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤
Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Fojnica	2. 7. 2009.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Jasminka Džumhur; ombudsman; ➤ Nives Jukić, voditeljica Odjela za prava invalidnih osoba; ➤ David Tomić, voditelj Odjela za uklanjanje diskriminacije; ➤ Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja; ➤ Amira Krehić, koordinatorica na Projektu prava djece; ➤ Andrea Raguž, vježbenica. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ibrahim Katana, ravnatelj; ➤ Denita Karahmet – socijalna djelatnica; ➤ Adnan Bubalo, pravnik.
Zavod za zaštitu djece i mladih Pazarić	1. 7. 2009.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Jasminka Džumhur; ombudsman; ➤ Nives Jukić, voditeljica Odjela za prava invalidnih osoba; ➤ David Tomić, voditelj Odjela za uklanjanje diskriminacije; ➤ Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja; ➤ Amira Krehić, koordinatorica na Projektu prava djece; ➤ Andrea Raguž, vježbenica. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Salko Čengić, ravnatelj; ➤ Edina Fejzić, pravica; ➤ Radica Sladoje, defektologinja; ➤ Zijo Korjenić, socijalni djelatnik; ➤ Radmilo Cuca, psiholog.

Dom za djecu i mlade ometene u razvoju Prijedor	14. 7. 2009.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ David Tomić, voditelj Odjela za uklanjanje diskriminacije; ➤ Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Rajko Drinić, ravnatelj.
Zavod za zaštitu ženske djece i mladih Višegrad	8. 7. 2009.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ David Tomić, voditelj Odjela za uklanjanje diskriminacije; ➤ Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja, ➤ Andrea Raguž, vježbenica. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Zoran Vasiljević, ravnatelj; ➤ socijalni djelatnik; ➤ psiholog; ➤ glavna medicinska sestra.

Popis kratica:

- BiH - Bosna i Hercegovina
- CSR - centar za socijalni rad
- ECHR - Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda
- FBiH - Federacija Bosne i Hercegovine
- UNICEF - Fond Ujedinjenih naroda za djecu
- CRC - Konvencija o pravima djeteta
- CEDAW - Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena
- CERD - Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije
- CAT - Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovječnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni
- ICESCR - Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
- ICCPR - Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima
- NVO - Nevladina organizacija
- UNDP - Program Ujedinjenih naroda za razvoj
- RS - Republika Srpska
- Standardna pravila - Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom
- UNDHR - Opća deklaracija o ljudskim pravima
- ustanove - Ustanove socijalne skrbi u kojima su smještene mentalno invalidne osobe na području BiH
- VD - vršitelj dužnosti